

ELMİ İŞ

beynəlxalq elmi jurnal

SCIENTIFIC WORK
International scientific journal

www.aem.az

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X

**VIII RESPUBLİKA ELMİ QAYNAQLAR
KONFRANSININ**

MATERİALLARI
(28 iyun 2022)

MATERIALS
OF THE
VIII REPUBLICAN CONFERENCE
OF SCIENTIFIC SOURCES
(28 June 2022)

ELMİ İŞ
beynəlxalq elmi jurnal
İmpakt Faktor: 1.790

VIII RESPUBLİKA ELMİ QAYNAQLAR KONFRANSININ
M A T E R İ A L L A R I
(28 iyun 2022)

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/2022/03/08>

SCIENTIFIC WORK
International scientific journal
Impact Factor: 1.790

M A T E R I A L S
OF THE
VIII REPUBLICAN CONFERENCE OF SCIENTIFIC SOURCES
(28 June 2022)

Bakı – Baku
2022

Jurnal Azərbaycan
Respublikası Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin
reyestrinə 25.04.2007-ci ildə
daxil edilmişdir.
Reyestr № 2212

The journal is included in the
Register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
25.04.2007.

Registration number: 2212

Redaksiyanın ünvanı:
Az1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address:
Az1073, Bakı,
Press Avenue, 529,
“Azerbaijan” Publish House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 805 67 68
+994 12 510 63 99

e-mail:
aem.konfrans@gmail.com

Beynəlxalq indekslər / International indices

ISSN: 2663-4619
e-ISSN: 2708-986X
DOI: 10. 36719

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr:

Prof. Dr. Əmir Əliyev / Bakı Dövlət Universiteti

Sədr müavinləri:

Mübariz HÜSEYİNOV, “Elmi iş” beynəlxalq elmi jurnalın baş redaktoru

Prof. Dr. İsmayıl KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu

Məsul katib:

Assoc. Prof. Dr. Dürdanə HÜMBƏTOVA

ÜZVLƏR

Prof. Dr. İradə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Vaqif ABBASOV, AMEA Neft-Kimya Prosesləri İnstitutu /
Azərbaycan

Prof. Dr. İbrahim CƏFƏROV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti /
Azərbaycan

Prof. Dr. Elşad QURBANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Ceyran MAHMUDOVA, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və
İncəsənət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Mahirə HÜSEYNOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti /
Azərbaycan

Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şirindil ALİŞANOV, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan

Prof. Dr. Nigar VƏLİYEVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Zahid MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti /
Azərbaycan

Prof. Dr. Məhərrəm MƏMMƏDLİ, Bakı Dövlət Universiteti / / Azərbaycan

Prof. Dr. Anar İSGƏNDƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Prof. Dr. Şahnaz ŞAHBAZOVA, Azərbaycan Texniki Universiteti /
Azərbaycan

Prof. Dr. Elşad MİRBƏŞİR OĞLU, Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası / Azərbaycan

Prof. Dr. Şikar QASIMOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti /
Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Nəriman SEYİDƏLİYEV, AMEA Dilçilik İnstitutu

Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Həbibə ALLAHVERDİYEVA, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Asiman QULİYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan

Assoc. Prof. Dr. Aydan XƏNDAN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman:

Prof. Dr. Amir ALIYEV, Baku State University

Deputy chairman:

Mubariz HUSEINOV, editor-in-chief of the international scientific journal "Scientific work"

Prof. Dr. İsmail KAZİMOV, Institute of Linguistics of ANAS

Executive secretary:

Assoc. Prof. Dr. Durdana HUMBATOVA / Azerbaijan

MEMBERS

Prof. Dr. Irada HUSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Vagif ABBASOV, Institute of Petrochemical Processes of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Ibrahim JAFAROV, corresponding member of ANAS, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Prof. Dr. Elshad GURBANOV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Jeyran MAHMUDOVA, Azerbaijan State University of Culture and Arts / Azerbaijan

Prof. Dr. Mahira HUSEYNOVA, Azerbaijan State Pedagogical University/Azerbaijan

Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Shirindil ALISHANOV, Institute of Literature of ANAS / Azerbaijan

Prof. Dr. Nigar VALIYEVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan

Prof. Dr. Zahid MAMMADOV, Azerbaijan State Economic University / Azerbaijan

Prof. Dr. Meherrem MAMMADLI, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Anar ISGANDAROV, Baku State University / Azerbaijan

Prof. Dr. Shahnaz SHAHBAZOVA, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan

Prof. Dr. Elshad MIRBASHIR OGLU, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan / Azerbaijan

Prof. Dr. Shikar GASIMOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Nariman SEYIDALIYEV, Azerbaijan language / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Habiba ALLAHVERDIYEVA, Nakhchivan Teachers' Institute / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Aydan KHANDAN, Baku State University / Azerbaijan

Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan Assoc.

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Şakir Rüstəm oğlu Əliyev

Azərbaycan Texnologiya Universiteti
texnika üzrə fəlsəfə doktoru
a-yashar@rambler.ru

Müjgan Elşən qızı Orucova

Azərbaycan Texnologiya Universiteti
magistrant
mujgan.orucova@inbox.ru

AZƏRBAYCAN MİLLİ KOSTYUMLARININ ESTETİKASI

Key words: *costume, aesthetics, style, fashion, image, functionality, originality, skill*

Açar sözlər: *kostyum, estetika, stil, üslub, obraz, funksionallıq, ojinallıq, sənətkarlıq*

Geyimlər hələ ibtidai dövrlərdən insanların bədənini ətraf təsirlərdən qorumaq, bədənin istiyə ehtiyacını ödəmək xarakteri ilə yaranmışdır. Lakin zaman keçdikcə özünün tələbləri ilə geyimləri də dövrün inkişafına uyğun formalaşdırırdı. Hər bir xalq öz ənənəsinə, dünya-görüşünə, inanclarına məxsus geyim mədəniyyətini yaratdı. Aparılan ticarət nəticəsində daha da təkmilləşdirildi. Geyimin tarixi ilə məşğul olan insanların əksəriyyəti, etik normalara əməl edilməsi və insanların zaman – zaman inkişaf edən estetik zövqlərinin təmin edilməsi zərurətini də geyim elementlərinin meydana gəlməsində müqəddəs şərtlər hesab edirlər.

Geyimlərin formalaşmasında ən böyük təsir gücünə malik vasitələrdən biri də istənilən zaman kəsiyində həmin dövrün inancı ilə

bağlıdır. İnsanlar geyimin quruluşuna, estetik görünüşünə çox ciddi təsirə malik səbəblərdəndir.

Müasir dövrdə geyim dünyasının ahəngdarlığı qarşısında duran məqsəd insanla geyim dünyası arasında qarşılıqlı əlaqə yaratmaq, onun əməyini, təhsilini, məişətini və istirahətini nisbətən effektiv və sağlam tərzdə təsir edilməsindən ibarətdir. Beləliklə, geyim dünyasının ahəngdarlığı tək-cə maddi – texniki proses olmayıb, həm də sosial prosesdir. O cəmiyyətin sosial strukturu, onun ictimai və estetik idealları ilə müəyyən edilir.

Maddi tələbatın düzgün formalaşmasına yalnız maddi şəraitlə deyil, həm də ictimai həyatda insanların mənəvi səviyyəsi ilə nail olmaq olar. Qoyulan məqsəd şəxsiyyətin yaradıcılığının gözəllik qanununa əsasən tərbiyə edilməsindən ibarətdir.

Geyim dünyasının mühüm tərkib hissəsindən biri də kostyumdur. Kostyum şəxsiyyətin estetik tərbiyəsinin vasitələrindən biridir. Obrazlı ifadəli həll edilmiş kostyum insanın daxili zənginliyinin və fərdi dəyərinin aşkar edilməsinə imkan verir.

Sənayedə istehsal edilən kostyumun keyfiyyətinin yüksəldilməsi mədəni və texniki – iqtisadi mütərəqqinin mühüm problemlərindən biridir. Sənayenin istehsal etdiyi məmulatların keyfiyyətinin kökündən dəyişilməsinin müasir dövrün inkişafında mühüm iqtisadi əhəmiyyəti vardır.

Kostyum digər predmetlərlə birgə geyimin yeni modasının əmələ gəlməsi qabaqda gedən modaya aid olanların bir hissəsi və ya mühüm hissəsinin estetik itirməsi üçün səciyyəvidir. Deməli formanın dəyişməsi xüsusi ilə kostyumun təbii olaraq insanlarda formanın yeniləşdirilməsinə tələbat cəhəti olduğundan, istehlakçılar tərəfindən geyimin dəyişməsi ilə eyni zamanda estetik zövqünün və bütünlükdə cəmiyyətin inkişafı ilə bağlıdır.

Estetik tələblər – geyim insanın xarici görünüşünü formalaşdırır, buna görə də geyimlərə qoyulan tələblər kompleksində estetik tələblər xüsusi yer tutur.

Geyimlərə qoyulan estetik tələblər, onların insanların və cəmiyyətin estetik ideallarla ifadə olunan mənəvi tələblərinə uyğunluğunda özünü göstərir. Bu isə üslub və moda istiqamətinin dəyişməsi ilə daimi mürəkkəbləşən prosesdir.

Real məmulatın estetik qiymətləndirilməsi, onun insanın gözəllik haqqında ideal və təsəvvürləri ilə müqayisəsidir. “Gözəllik” anlayışı insan şüurunda bir sıra amillərin təsiri altında yaranır. Cəmiyyətin həyat səviyyəsi, əmək şəraiti, mədəniyyətin və istehsalın səviyyəsi, iqlim şəraiti, milli xüsusiyyətlər və s.

Bundan başqa estetik idealın formalaşmasına insanın fərdi xüsusiyyətləri – yaşı, həyat tərz, məşğuliyyəti, yaşayış yeri təsir edir.

Kostyum dedikdə insanın bədənini tutaraq onun simasını süni şəkildə dəyişən hər şey başa düşülür, buraya geyim, baş geyimləri, ayaqqabı, saç, bəzək, aksesuarlar, makiyaj və ətir daxildir. “Kostyum” anlayışı və “gözəllik” estetik kateqoriyası bir – birindən ayrılmazdır və bu estetik funksiya və ya kostyumun gözəlliyinə aid bir sıra müzakirə problemlərinə səbəb olur. Kulturoloji analiz kostyumun iki əsas estetik aspektini ayırmağa imkan verir.

1. Kostyumun özünün gözəlliyi (yəni kostyumun əşyalar kimi mükəmməlliyi barədə təsəvvürlərə uyğunluğu).

Bir kostyum yaradarkən və istifadə edərkən insanlar öz təbiətinə əsasən, onun hərtərəfli mükəmməlliyinin – sosial uyğunluq, funksionallıq, rahatlıq, etibarlıq, orijinallıq, sənəkarlıq bacarığı, istehsalatlıq naxış, parçanın şəkli, onun rəngi, krujevası, dekorativ düymələri, tikişləri, applikasiyaları və s. ilk baxışdan nümunə yalnız kostyum detallarının bəzək əşyalarıdır, lakin diqqətli təhlildə məlum olur ki, sahibinin sosial – mədəni mahiyyətini əks etdirərək onlar onun obrazını formalaşdırmağa kömək edirlər, obrazlı mükəmməllik isə gözəlliyin ən güclü mənbələrindən biridir. Bu halda kostyumun bir estetik aspekti gözə görünmədən digərinə keçir, buna hər bir insana fərdi bir stil, imic yaratmaq üçün nəzərdə tutulmuş kostyumun bədi funksiyası deyilə bilər. Müasir həyatda düzgün geyimli insanların

əhəmiyyətli bir əlaməti onun kostyumunu, necə olduğunu heç kim görmür, hər kəs yalnız gözəl və mükəmməl bir insan görür.

Əlbəttə ki, gözəl bir əşyanın meyarları ilə insan gözəlliyinin meyarları eyni deyil, bəzən müxtəlif dövrlərdə və etnoslarda əksinədir, ancaq insan tarixinin başlanğıcından şüurlu və ya şüursuz cəhdləri kimi mövcudluğu şübhəsizdir. Hər bir kostyum (həm də onun hər iki təzahüründə) eyni zamanda bir-birinə, fərdlərə, qruplara, eyni zamanda dövrü estetik ideallara cavab verir.

Təsvir etdiyimiz estetik cəhətlər göstərir ki, bir kostyum estetik, “obyekt” və estetik “alət” ola bilər, amma gərçək həyatda bu iki aspekt bir – birinə bənzəyir və bir – birinə qarışan təzahürlər meydana gətirir.

Kostyumun estetik tərəfinin bir xüsusiyyətinə də toxunmaq lazımdır. Məqsədli dünyanın bütün müxtəlifliyi iki dirək sahəsində yerləşir – maddi – praktiki və bədii. Kostyum sisteminin funksional səthində bu iki başlanğıcı fərqli şəkildə birləşən formaların spektrini yaradır, tamamilə praktiki kostyumlardan bədii kostyumlara kimi. Hər növ kostyumda estetik yan özünü fərqli şəkildə göstərir və öz meyarlarına malikdir (axı iş formasının gözəlliyi ilə gəlin paltarının gözəlliyi fərqli qiymətləndirilir).

Kostyumun estetik xüsusiyyətlərinə üslub, stil, forma kimi xüsusiyyətlər də aiddir.

Müasir kostyumu yaradanlar daim tarixə, folklor stilinə müraciət etmişlər. Dizaynerlər milli geyimin dəqiqliklə sürətini özünün – müasir geyimdə əks etdirməmiş olsa belə, təsəvvürləri nəticəsində onun ifadə olunan bədiiliyini əldə edirdilər. Assosiativ olan anlayışlar əsasən kostyumun yaradılmasının vacib faktorlarından biri hesab olunur. Demək olar ki, bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq geyimlərin rəng harmoniyasını daha çox nəzərə qarpan etmək mümkündür.

Yaradıcı transformasiyası ən çox materialın yığımindan başlayır. Bu dizaynerlərin işinin mühüm hissəsini təşkil edir. Öncəki materialların heç biri olmadan nə fantaziya, nə də assosiasiya, nə də ki, bədii obrazlardan danışmaq olar. Əvvəlki mənbələri başa düşməyə çalışmaq və onları ayrıca hörmətlə qarşılamağı xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır.

Kostyum dizaynının əsas özünəməxsus cəhəti ona görə də, onun yaradıcılığında obyektə şəxsdir. Şəxsə məxsus mənəvi xüsusiyyətlər və görünüş bütövlüyü əmələ gətirmiş geyimi öz funksiyasından ayrılıqda təsəvvür etmək mümkün deyil.

Paltarda onu geyinən insanın cinsi mənsubiyyəti, yaşı, xarici görünüşü ilə müxtəlif xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

Kostyumun müasir inkişafı, ictimai yaşayışda sənayenin səviyyəsi, elmlə və mədəniyyətdə ifadə olunmuş moda ilə sıx bağlıdır.

Kostyumların dizayn edilməsi və həmçinin layihələndirilməsi incəsənətin istiqamətini təşkil edir. Əsas olaraq estetik və praktik funksiyaları daşıyır.

Kostyumlar mövcud olan qanun normaları ilə mühafizə olunur, əsasən də ümumi qəbul olunmuş normaların cəmini özündə əks etdirir. Cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin riayət etdiyi məişət ənənələrini özündə cəmləşdirir. Geyimlər şəxslərin milli və dini mənsubiyyətlərini araşdırır. Tarixin tərəqqisi hər mərhələlərdə şəxslərin həyat tərzlərini paltarın istifadə olunma xüsusiyyətlərində özünü əks etdirir və bu baxımdan da geyimlərin müxtəlif funksiyaları tarix boyunca toplanaraq bugünkü vəziyyətinə gəlmişdir.

XXI əsrdə kostyumun formasının inkişafı geyimin formalarının təyinatı üzrə əsas üslub həllərini hazırladı. Bu klassik, idman və fantazi stillərdir. Klassik stil rəsmi işgüzar kostyumun həllində funksional xüsusi harmoniya ilə səciyyəlidir. Kostyumun klassik stili tədricən formalaşır, onda ənənələr kostyumun inkişafında bu dövrün insanları üçün qiymətli hesab olunan nailiyyətlərlə üzvi surətdə birləşir. İdman stilinin kostyumu üçün aktiv hərəkəti təmin edən boş formalar xarakterikdir, xətlərin həndəsivliyi, taxma detallarını və furniturun genişliyi ilə ifadəliliyi naxış sətirlərinin bolluğu.

Fantazi stilində kostyumu qeyri adi formalarla və parçalanmalarla, mürəkkəb konstruktiv həllə, gözlənilməz xətlərlə, müxtəlif dekorasiyalarla və bəzəklərlə səciyyəlidir. Lakin stillərə insanda kostyum tipinin bədii emosional xarakteristikası kimi daha bir münasibət mövcuddur. Bu halda təyinat yaş xarakteristikası çaları

daşıyır. Klassik stil ona xas olan formaların təmkinliliyiylə, hissələrin plastik və bütöv harmoniyası ilə orta yaşlı insanlara aiddir. Bu yaşda dünyagörüşdə yetkinlik və ailədə yerinə yetirilən rol, cəmiyyətdə davranışın və insanın simasının xarakterini müəyyən edir. Fantazinin romantik stili daha çox xəyalpərəst, poetik və ya coşqun, bir az balansız gözləməyən gənclərə xasdır. İdman geyim stili diribaşlığı, dinamikliyi, məqsədyönlülüüyü vurğulayır, bütün bunlar müxtəlif yaşda insanları xarakterizə edə bilər.

Ümumiyyətlə kostyum insan mədəniyyətinin tarixi estetik təcrübəsinin məhsulu kimi insanların gündəlik həyatının semiotik sistemi kimi özündə insanın daxili aləmini və işarələr vasitəsilə mövcudluğunun xarici faktorlarını birləşdirir. Estetik ideala doğru cəhdlərində insan şərti işarələrin köməyi ilə rəng, forma, xətlər və bəzəklər şəklində kostyumda həqiqəti “indiki dövrü” əks etdirir və ya cəmiyyətin və təbiətin qanunları tərəfindən qadağan olunmayan “gələcəyin” potensial imkanlarını modelləşdirir. Bu baxımdan kostyum ən zəruri geyim vasitəsi hesab olunur. Eyni zamanda o insanların estetik tərbiyəsinə təsir edən vasitədir. Bunu obrazlı şəkildə dəyərləndirsək kostyum insanların dünya görüşünü, daxili zənginliyini və fərdi xüsusiyyətlərini duymağa, öyrənməyə imkan yaradır.

Kostyumları gözəl geyimin simvolu hesab etmək olar. Eyni zamanda kostyum geyinildiyi yerin nə qədər dəyərli olduğunu göstərir. Onu tək-cə ciddi görüşlərə, mərasimlərə geyinmək düzgün deyil. Onun geyinilməsi zamanı bir çox məqamlara diqqət yetirmək lazımdır. Bildiyimiz kimi müxtəlif dövrlərin ən çox tələb olunan geyim növü kostyumdur. Kostyum daha ağır və estetik görüntüsü ilə çox istifadə olunan paltar modelidir. Kostyumda hər hansı bir motivin obrazlı ifadəsi hər zaman mümkün deyil. Müəyyən təyinatlı kostyum motivini onun təyinatına əsaslanmalı və uyğunlaşmalıdır.

Ona görə də təklifimiz budur ki, istehsal olunacaq kostyumun şalvarının uzunluğu pəncə üstünə qədər, pəncəyin şalvara uyğunlaşması üçün onun da uzunluğu qısa və iki düyməli olsun.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, O.O. (2016), Kostyumda estetik xüsusiyyətlərin analizi. Bakı: Elm.
2. İsgəndərova, S.S. (2016), Qadın geyimlərinin keyfiyyət göstəricilərinin təhlili. Bakı: Elm
3. Efendiyev, T. (2003), Dekorativno-prikladnoe iskustvo Azerbaydjana v konçe κ XIX, Bakı: Çəşioqlu.
4. Dünyamalıyeva, S.S. (2013), Azərbaycan geyimlərinin bədii-dekorativ xüsusiyyətləri. Bakı: Elm.
5. 5.Kozlova, T.V. (1988), Osnovı teorii proektirvaniya kostyuma, Moskva: Leqpromuzdat.
6. Parmon, F.M. (1985), Kompoziciya kostyuma,, Moskva: Leqpromuzdat.
7. Strijenova, T. (1975), İz istorii sovetskovo kostyuma, Moskva: Sovetskoye xudojnik

Fazil Cəmil oğlu Kərimov

Azərbaycan Texnologiya Universiteti
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
fazil.kerimov@gmail.com

Rima Şakir qızı Nəsrullayeva

AMEA Gəncə bölməsi
rima.kerimova@gmail.com

AQRAR SAHƏDƏ MADDİ-TEXNİKİ RESURLAR BAZARININ FORMALAŞMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

***Açar sözlər:** Aqrar sfera, aparılan iqtisadi təhlillər, mövcud olan maddi-texniki resurslar, ölkənin sosial inkişaf strategiyası, maliyyə bazarı, investisiya bazarı, aqrara xidmət edən sahələr, aqrar sahədə yeni subsidiyaların verilməsi*

***Key words:** Agrarian sphere, economic analysis, available material and technical resources, social development strategy of the country, financial market, investment market, areas serving agriculture, provision of new subsidies in agriculture*

Maddi-texniki resurslar bazarı aqrar sahədə bazar münasibətlərinin formalaşması və inkişafı baxımından bazarın digər növ müxtəliflikləri maliyyə bazarı, investisiya bazarı və bu kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Maddi-texniki resurslar bazarı aqrar sahədə bazar iqtisadiyyatının inkişafı baxımından olduqca mühüm rol oynayır. Maddi-texniki resurslar bazarı maddi-texniki resursları istehsal edən və ya təklif edən qurumlarla onların istehsalçıları arasında azad rəqabətə əsaslanan iqtisadi münasibətləri özündə əks etdirir. Maddi-texniki resurslar bazarı təkcə alqı-satqı prosesini həyata keçirən bir qurum deyil, maddi-texniki resurslar bazarı mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bu və digər təsərrüfat subyektlərinin texniki vasitələrə olan tələbatın ödənilməsinə xidmət etməklə, bütövlükdə iqtisadiyyatda geniş təkrar

istehsalın formalşamasına istiqamətlənir. Maddi-texniki resurslar bazarında tələb kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının konkret dövr ərzində istifadə edəcəyi natural və dəyər ifadəsində kənd təsərrüfatı texnikasının həcmi olub əsas etibarilə tələbatın təzahir forması kimi xarakterizə edilir. Tədqiqatlar göstərir ki, tələbi qiymətin təsiri olmadan müəyyən etmək cəhdləri əsassızdır və o qiymətin həcmindən asılı olaraq dəyişir. Bu baxımdan mikroiqtisadiyyatda tələb qanunu fəaliyyət göstərir (6).

Təklif müəyyən bir dövr ərzində istehlak bazarına çıxarıla biləcək məhsulların natura və digər ifadəsində həcmi əks etdirir. Təklif də maddi-texniki resurslar bazarında tələb kimi iqtisadi kateqoriya olub resursların istehsalçıları və satıcıları ilə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları arasında iqtisadi münasibətləri xarakterizə edir. Təklifin əsas hissəsini mal təklifi təşkil edir və bazarda kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının ödəmə qabiliyyəti tələbinə qarşı durmaqla bazarda olan və ya bazara çıxarıla biləcək məhsulları əks etdirir. Mal təklifi həcm etibarilə istehsaldan azlıq təşkil edir. Belə ki, istehsal edilmiş mallar həm daxili bazarda satılmaq üçün, həm də bazardan kənar istehlakçılar, ehtiyatların tamamlanması və ixrac üçün nəzərdə tutulur.

Təklifin formalaşması prosesi əsas etibarilə iki aspektdən xarakterizə olunur. Birincisi, resursların kəmiyyət və keyfiyyətcə daim artmaqda olan tələbata uyğunlaşdırılması, ikincisi öz növbəsində onun, tələbin və tələbatın səmərələşdirilməsinə təcili təsir göstərməsi maddi-texniki resurslar bazarının formalaşmasının başlıca prinsipini təşkil edir. İqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olaraq kənd təsərrüfatında yerləşməsi böyük coğrafi ərazini əhatə etməklə bu sistemdə çoxsaylı kiçik müəssisələr, ailə təsərrüfatları və s. fəaliyyət göstərirlər. Aqrar sahənin inkişafı məhz həmin bu qurumların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsindən asılıdır. Müasir dövrdə kənd təsərrüfatı istehsalının dayanıqlı inkişafı, əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının davamlı olaraq ödənilməsi, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının material resursları ilə vaxtında və fasiləsiz təmin edilməsindən, bu prosesin səmərəli təşkilindən, istehsaldan bilavasitə asılıdır. Məhz bu baxımdan

kənd təsərrüfatında maddi-texniki resurslar bazarının formalaşması xüsusilə transformasiya prosesinin hazırkı mərhələsində mühüm əhəmiyyətə malikdir (5).

Aqrar sahədə maddi-texniki resurslar bazarının yerli kənd təsərrüfatı texnikası istehsal edən müəssisələr hesabına formalaşdırılması uzunmüddətli dövrü əhatə edəcəkdir. Buna görə də istehsal vasitələrinin tədavülü sferasında işlərin bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun təşkili eləcə də bu prosesə dövlətin zəruri dəstəyi hesabına bu prosesi mərhələlərlə həyata keçirmək mümkün ola bilər. Bu zaman bazar münasibətləri şəraitində fəaliyyət göstərən istehsal və təchizat subyektlərinin qarşılıqlı münasibətlərinin hüquqi əsasları formalaşdırılmalı, təsərrüfatçılığın bazar mexanizmini reallaşdırılması üçün zəruri təşkilati strukturun yaradılmasına nail olunmalıdır. Aqrar bazar infrastrukturalarının təşkili məqsədilə xüsusi maliyyələşmə fondlarının yaradılmasına üstünlük verilməlidir.

Maddi-texniki resursların satışı üzrə topdansatış ticarət müəssisələrinin yaradılması və onların fəaliyyətinə yardım göstərilməsi ön plana çəkilir. İstehsal subyektləri ilə təchizat-satış qurumları arasında qarşılıqlı münasibətlərinin yenidən qurulmasından da üstünlük üfqi təsərrüfat əlaqələrinin genişləndirilməsinə verilməlidir.

Son mərhələdə isə bu sahədə inhisarçılığı aradan qaldırmaq və azad rəqabət mühitini gücləndirmək məqsədilə kompleks tədbirlər sisteminin işlənilib hazırlanması aqrar sahənin maddi-texniki resurslara olan tələbatının ödənilməsində mühüm addım ola bilər.

Aqrar sahədə yeni texniki xidmət müəssisələri yaratmaq, digər tərəfdən dövlət vəsaiti, sahibkarların sərbəst vəsaitləri, xarici investisiyaları cəlb etmək yolu ilə, həmçinin, digər iqtisadi stimullaşdırıcı tədbirləri kompleks şəkildə həyata keçirməklə, respublikada tədricən “texniki resurslar bazarı”nı inkişaf etdirmək, aqrar bölmədə texniki resursların inkişaf dinamikasını tənzimləmək mümkün ola bilər. Kənd təsərrüfatında maddi resurslar əsas fondlar və material vəsaitlərinin məcmuusunu özündə əks etdirməklə torpaq və su ehtiyatları ilə birlikdə kənd təsərrüfatının istehsal vəsaitlərinin bütövlükdə istehsal

potensialının mühüm tərkib hissəsini təşkil edir. İstehsal potensialının aparıcı tərkib hissəsi olaraq maddi-texniki ehtiyatlara: traktorlar, kombaynlar, avtomobillər, qoşqular və digər kənd təsərrüfatı maşınları, avadanlıqlar və alətləri; müxtəlif elektrik avadanlıqları və cihazları; rabitə vasitələri; mineral və üzvi gübrələr; müxtəlif təsərrüfat inventarları; kənd təsərrüfatı bilikləri; iş heyvanları və məhsuldar heyvanlar; toxum və yem; tikililər; yol və meliorasiya qurğuları və s. şamil edilir.

Maddi-texniki resurslar bazarında əmtəə təklifini xarakterizə edən texniki resurslar və kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazası olduqca əhəmiyyətli rola malikdir. Təsərrüfat subyektinin sərəncamında kifayət qədər geniş resurslar və maddi-texniki baza aqır sahədə geniş təkrar istehsalın həyata keçirilməsinə əlverişli şərait yaradar (7).

Müşahidələr göstərir ki, respublikanın kənd təsərrüfatını texnika və ehtiyat hissələri ilə təchiz etmək problemini yerli mənbələr hesabına tamamilə həll etmək mümkün deyildir. Respublikanın kənd təsərrüfatı üçün istehsal vasitələrini istehsal edən müəssisələr, mövcud tələbatın müəyyən hissəsini qarşılaya bilər. Bu iş yalnız o halda mümkündür ki, respublikanın maşınqayırma kompleksinin müəssisələri xüsusi avadanlıqlarla, mütərəqqi texnologiyalarla təchiz olunmaqla keyfiyyətli məhsul istehsalını təmin etsinlər. Buraxılan məhsullara tələbatın olması onun yüksək keyfiyyətli olmasından texniki istismar qabiliyyətinin uzunmüddətliliyindən bilavasitə asılıdır.

Maddi-texniki resurslar bazarı istehsal vasitələri və iqtisadi ehtiyatların alqı-satqısını özündə əks etdirir. Maddi-texniki resurslar bazarının subyektləri kimi istehsalçılar istehsal faktorlarının alıcıları, ev təsərrüfatı isə satıcı qismində çıxış edirlər. Maddi-texniki resurslar bazarında dövlət də müəyyən dərəcədə iştirak edir. Bu bazarın formalaşması istehlak bazarının formalaşmasında olduğu kimidir. Lakin bazarda firmaların resurslara olan tələbatı son məhsul və xidmətlərə olan tələbdən asılı olur və faktiki olaraq bundan yararır, ona görə də firmaların maddi-texniki resurslara olan tələbini törəmə tələb adlandırmaq qəbul edilmişdir.

Aqrar sahədə bazar münasibətlərinin inkişafında maddi-texniki resurslar bazarı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Maddi-texniki resurslar bazasının aqrar sahədə bazar münasibətlərinin inkişafında rolu onun geniş təkrar istehsalə xidmət etməsilə bilavasitə bağlıdır. Resursların fiziki cəhətdən köhnəlməsi aqrar sahədə məhsuldarlığın aşağı düşməsinə şərtləndirir. Bu isə son nəticədə istehsalın iqtisadi səmərəliliyinə öz təsirini göstərir.

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatı məhsullarına çəkilən xərclərin strukturunda maddi-texniki resurslara məsariflər önəmli xüsusi çəkiyə malikdir. Resursların fiziki cəhətdən köhnəlməsi məhsul itkisinə gətirib çıxarmaqla son nəticədə təsərrüfat fəaliyyətinin zərərli yekunlaşmasını şərtləndirir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”.
2. “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”.
3. “Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi mexanizminin təkmilləşdirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 iyul 2018-ci il tarixli fərmanı.
4. “Aqrar sahədə yeni subsidiya mexanizminin yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı 27 iyun 2019-cu il.
5. Коваленко В.И. Экономика сельского хозяйства. 2011 . 357 с.
6. Xəlilov H.A. (2001), Milli ərzaq təhlükəsizliyi: bazar transformasiyaları və iqtisadi qloballaşma amilləri. Bakı: Adiloğlu/
7. İbrahimov İ.H. Kənd təsərrüfatının inkişafı və sahibkarlığın formalaşması problemləri. Bakı. 2005-ci il, 360 s.

Elnarə Yasın qızı Seyidova
Naxçıvan Dövlət Universiteti
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
eli.seyid.77@mail.ru

ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ EKOLOGİYA VƏ ƏTRAF MÜHİTİN TƏDRİSİNƏ DAİR

Açar sözlər: ekologiya, ətraf mühit, coğrafi bilik, tədris prosesi, rəşional idarə

Key words: ecology, environment, geographical knowledge, teaching process, rational management

Təbiətin rəşional idarə edilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji qanunvericiliyin müasir tələbləri çərçivəsində davamlı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinə yönəlmiş mühüm idarəetmə qərarlarının və səlahiyyətlərinin qəbul edilməsini əhatə edir.

Problemin əhəmiyyətini dərk edərək deyə bilərik ki, ali məktəblərin Coğrafiya və Yer haqqında elmlərə yönələn ixtisaslarında ekoloji təhsilin sistemli və elmi əsaslarla təşkili ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasında əsas vəzifələrdən biridir. İkinci tədris ilindən başlayaraq bir sıra fənlərin öyrənilməsi yolu ilə, habelə ali təhsilin birinci və ikinci (magistratura) pillələrində tədris və istehsalat təcrübələrini təşkil edərəkən ekoloji nəzarət və ekspert fəaliyyəti sahəsində peşəkar, səriştəli kadrların hazırlanmasını təmin etmək olar.

“Ekologiya və ətraf mühit” bu sahədə nəzəri biliklər verən və bir sıra tələbləri ödəyən əsas fəndir. Kursun tədqiqat metodlarına diqqət yetirsək görürük ki, elmin müasir ümumi və özəl tətbiqi sahəsində təbii sərvətlərin rəşional idarə edilməsi, cəmiyyətin davamlı inkişafı məsələlərin həlli və onun ətraf mühitə qarışı münasibətlərinin optimallaşdırılması üçün fiziki və sosial-iqtisadi coğrafiyanın bilik və praktiki bacarıqlarına çox böyük ehtiyac duyulur. Biosfer ehtiyatlarından planetimizin bütün təbii sərvətlərindən, həmçinin yaxın kosmik fəzadan səmərəli istifadə

olunması və qorunması problemləri bu gün müharibə, sülh, ərzaq, ictimai və s. problemlərdən az əhəmiyyət daşıyır[1, s.4]. Ekoloji təhsilin sistemli və coğrafi biliklərə istinad edərək öyrənilməsi nəticəsində tələbələr aşağıdakı bacarıqlara yiyələnirlər:

- ətraf mühitə antropogen təsirin nəticələrini qiymətləndirməyi bacarmaqla, əhalinin yaşayış mühitinin optimallaşdırılması, ekoloji tarazlığın qorunub saxlanılması üçün üsul və qaydaları işləyib hazırlamaq;

- bu istiqamətdə layihələndirmə və istehsal fəaliyyətini planlaşdırmaq və təşkil etmək üçün təbiətin rasionel idarə edilməsi;

- təbiətdən istifadənin müasir problemlərini bilməklə, bu sahədə innovativ fəaliyyətin məqsədlərini və onlara nail olmağın yollarını müəyyənləşdirmək;

Ekoloji bilik və bacarıqları öyrənərkən izahlı tədris metodları (mühazirələr, seminarlar) konsepsiyalar və tədqiqatlardan (elmi müzakirələr, layihələr, seminarlar müxtəlif tapşırıqlardan, testlərdən və s.) istifadə olunur. Tələbələrin ekocoğrafi problemlərin həllində müstəqil işinin təşkilinin həyata keçirilməsi üçün tədqiqat xarakterli praktiki tapşırıqların əhəmiyyəti daha çoxdur. Bu zaman mövzular tələbələrin elmi məruzələri, buraxılış və magistr dissertasiya mövzuları ilə birbaşa əlaqələndirilir. Kursun mövzuları üzrə çıxışların və məruzələrin müzakirəsinin hazırlanması seminar və praktik məşğələlərdə, biliklərə cari nəzarət isə əsas bölmələr üzrə nəzarət testlərinin aparılması və ya təqdimatlar şəklində həyata keçirilir.

Coğrafiyanın müasir problemlərinin mərkəzində dayanan ekocoğrafi problemlərin fənlərin tədris prosesində ətraflı təhlili nəticəsində tələbələr davamlı inkişaf konsepsiyasının məzmununu təşkil edən əsas anlayışları, prinsipləri, baxışları daha dərindən mənimsəyir. Bütün bunlar onlara əldə etdikləri biliklərdən ekoloji tarazlığı qorumaq və sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etmək məqsədilə əməli fəaliyyətlərində gələcəkdə istifadə etməyə imkan verəcək. Ali təhsilin bakalavr və magistr pilləsində tələbələrin ekoloji nəzarət və ekspert fəaliyyəti sahəsində ixtisaslı kadr kimi hazırlanmasında mühüm cəhətlərdən ən

əsası isə onların həm əvvəllər öyrəndikləri, həm də sonrakı öyrənilən fənlərlə fənlərarası əlaqələrin saxlanılmasıdır.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov Q.Ş., Xəlilov M.Y. (2004), Ekologiya və ətraf mühit. Bakı: Elm.

Şakir Rüstəm oğlu Əliyev

Azərbaycan Texnologiya Universiteti
texnika üzrə fəlsəfə doktoru
a-yashar@rambler.ru

Gülnarə Nurəddin qızı Əliyeva

Azərbaycan Texnologiya Universiteti
müəllim
mujgan.orucova@inbox.ru

Müjgan Elşən qızı Orucova

Azərbaycan Texnologiya Universiteti
magistrant
mujgan.orucova@inbox.ru

KOSTYUMUN BƏDİİ OBRAZLARDA TƏTBİQİNİN TƏHLİL EDİLMƏSİ

Açar sözlər: dekor, siluet, furnitur, stil, estetik, folklor, üslub

Key words: decor, silhouette, furniture, style, aesthetics, folklore, style

Bədii əsərlər insan tərəfindən yaradılan digər obyektlərdən öz obrazlılığına görə fərqlənir. Obraz bir fenomeni başqa bir şəkildə ortaya qoyan bir alleqorik, metaforik fikirdir. Bədii obraz insanı əhatə edən həqiqət anlayışının, idrakının və qəbulunun bir formasıdır.

Rəssam E. Kibrik, kitab illüstrasiyasının sənətkar üçün obrazlı düşüncəsinin dəyərini müəyyən edərək yazırdı: “Sənət üçün obrazlı düşüncə qabiliyyəti bu böyük qabiliyyət və əsl ilham əlamətidir”. Bədii obrazın xarakteri odur ki, tipik xüsusiyyətlər xarakterdə, ümumi xüsusiyyətlər vahiddə özünü göstərir. Bədii obraz sanki dünyanın əks olduğu bir damlaya bənzəyir.

Rəssamların obrazlı düşüncəsi ilk baxışda birləşməyənləri bir – birinə birləşdirdi və bunun sayəsində gerçək hadisələrin gizli tərəflərini ortaya qoymuşdur.

Bədii obraz obyektiv reallığın əksolunma, düşüncə və işlənmə üsulu kimi incəsənətdə ümumi düşüncə formasıdır. Bir şəxsin fəaliyyətinin məhsulu obrazlı məzmunu malik deyilsə, bədii əsər deyil. Ancaq obrazlılığı tapmaq üçün yanaşma eyni deyil. Əlbəttə ki, kostyuma münasibət baxımından bədii bir fenomendən söhbət gedir. Bir şəxsin “ikinci dəri”si olan geyimi, forması yalnız insan fiqurunun məntiqinə tabe olduqda öz mahiyyətini və dəyərini saxlayır. Geyim nə qədər gözəl və modaya uyğun görünsə də, insan özünü komfort hiss etmirsə o yararsızdır.

Kostyumun obrazlı ifadəliliyi axtarmaq rəssam – modelyerin ən əhəmiyyətli və eyni zamanda ən çətin vəzifəsidir. Onun bu işin öhdəsindən gəlməsi, əsasən rəssamın xaricdən aldığı təəssüratlardan və bu təəssüratları kostyum şəkillərinə çevirməsindən asılıdır, yəni ətrafdakı hər hansı bir hadisəni yaradıcı ruhlandırmanın tükənməz bir mənbəyinə çevirmə qabiliyyətindən asılıdır.

Kostyum yaradarkən, onun məqsədini və istifadə şərtlərini bilmək lazımdır. Kostyum rahat, praktik və gözəl olmalıdır. Kostyum müəyyən fəaliyyət şəraitində müəyyən edilmiş ənənələri və ideyaları və insan davranışının təbiəti nəzərə alınmaqla yaradılır. İnsan fəaliyyətinin sahəsinin genişləndirilməsi yeni ixtisasların yaranmasına gətirib çıxarır və bu forma təkə rahat və məqsəduyğun deyil, həm də estetik cəhətdən ifadəli olmaq, həm də bu yeni fəaliyyət növünü təcəssüm etdirmək üçün yeni növ kostyum növlərinin inkişafını tələb edir. Kostyumun formasına üç ölçülü həcmli bir obyekt kimi baxılmalıdır. Kostyumun forması onun silueti ilə xarakterizə olunur. Bir kostyumun silueti adətən üçölçülü formanın planlı ifadəsi olaraq adlandırılır və xüsusiyyətlərini vurğulayır. Təsadüfi deyil ki, kostyumda moda meyllərinin dəyişməsi siluətlərin dəyişməsi ilə xarakterizə olunur. Kostyum silueti çiyin xətlərinin və məhsulun baş hissəsinin, qol başlığının, bel və aşağı xətt səviyyəsinin xarakterindən asılıdır. Bir qayda olaraq, kostyumun forması frontal və profil siluətlərlə xarakterizə olunur. XX əsrin əvvəllərində geyim istehsalı üçün sənaye bazasına keçid və kostyumda formaların ümumi sadələş-

dirilməsi ilə əlaqədar üç aparıcı siluet yaradılıb: düz, yarı bitişik və yapışqan. 60-cı illərin ortalarına qədər siluetin yaşla bağlı əlamətə görə bölünməsi müəyyən edildi: gənc qızın kostyumunun silueti, gənc qadının kostyumunun silueti və yetkin qadının kostyumunun silueti quruldu. İdmançı bir yeniyetmə qızın kostyumu dinamik, siluetin “bağlılığı” ilə fərqlənir. Gənc qadının kostyumu lirikdir, zərif, şıltaq və yaxud balanslı siluetə malikdir. Yetkin qadın kostyumları, siluetin plastiklə bağlanması ilə fərqlənir, zərifdir. Siluetin estetik hissləri və ifadəliliyi əsasən kostyum formasının texniki hazırlanmasının keyfiyyəti ilə müəyyənləşdirilir. Ancaq əks əlaqə də mümkündür – eyni siluet bir çox hallarda müxtəlif konstruktiv həllər ilə əldə edilə bilər. Siluətləri, məhsulun bədənə yapışma dərəcəsi üzrə və hündəsi formanın növünə təsnif etmək olar.

Bu əlamətlərə əsasən siluətləri qarşılaşdıraraq, kostyumun formalarını müqayisə etmək olar. İşləmələrin bütün təbəqələrində kostyumun əsas hissələrindəki detallarda, hər zaman, hətta heç olmasa təxminən, bu və ya digər hündəsi forma görmək olar. Siluetin dəyişdirilməsi əlaməti yalnız konfigurasiyada deyil, ölçüdə dəyişən formanın hündəsi növünün dəyişməsidir. Bir formanın bir elementinin dəyişdirilməsi digər elementlərdəki dəyişikliklə nəticələnir. Beləliklə, kostyum forması müəyyən bir geometrik görünüş, ölçüsü, kütləsi, silueti, səthi ilə xarakterizə olunur. Bu xüsusiyyətlərin nisbəti orta ölçülü ölçülərdən kənarlaşdıqda bir insanın bədən formasının ölçülməsinə təsir edir. Beləliklə, kostyumun forması müəyyən bir hündəsi görünüş, ölçü, kütlə, siluet, səth ilə xarakterizə olunur.

Bəzən modadır deyər insanlar özlərinə yaraşmayan kostyumlar geyinirlər, bu təbii ki, heç estetik görünmür. Fikrincə, dizaynerlər kostyum hazırlayarkən ölçü, proporsiyalarla yanaşı dəri rənginə, boy ölçüsünə, bir sözlə, standartlara deyil fərdlərə uyğun kostyum hazırlasalar daha yaxşı olardı. Çünki hər bir istehsal edilən kostyum sahəsindən asılı olmayaraq istifadəçinin tətbiq etdiyi obrazı təbliğ edir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, O.O. (2016), *Kostyumda estetik xüsusiyyətlərin analizi*, Bakı: Elm
2. İsgəndərova, S.S. (2016), *Qadın geyimlərinin keyfiyyət göstəricilərinin təhlili*” Bakı: Elm.
3. Efəndiyev, T. (2003), *Dekarativno – прикладная искусство Азербайджана в конце XIX*, Баку, Чашыюглу.
4. Dünyamalıyeva, S.S. (2013), *Azərbaycan geyimlərinin bədii - dekorativ xüsusiyyətləri*”.
5. Elm. Bakı: 2013 – 488səh
6. Kozlova, T.V. (1988), *Osnovi teorii proektirvaniya kostyuma*, Moskva: Leqpromuzdat..
7. 6 Parmon, F.M. (1985), *Kompozitsiya kostyuma*,, Moskva: Leqpromuzdat.
8. Strijenova, T. (1975), *İz istorii sovetskovo kostyuma*, Moskva: Sovetskoye xudojnik

Ulkar Yagub Aliyeva
Mingechaur Tourism Kollage
teacher
ulkar.ali87@gmail.com

THE IMPORTANCE OF BUSINESS COMMUNICATION

Açar sözlər: ünsiyyət, menecer, təşkilat, biznes, rabitə sistemi modeli

Key words: Communication, manager, organization, business, communication system model

Communication is the act of sending a message through different media; it can be verbal or nonverbal, formal or non-formal so long as it transmits a thought provoking an idea, gesture, action, etc. Good communication is considered a learned skill. Most people are born with physical ability to talk, but we must learn to speak well and communicate effectively. Speaking, listening and our ability to understand verbal and nonverbal meanings are skills we develop in various ways. We learn basic communication skills by observing other people and modelling our behaviors based on what we see. It is however important here to point out that information is of little use until it is communicated to the person who is to receive it or who has the need for it. Studying of foreign languages teaches and encourages respect for other peoples: it fosters an understanding of the interrelation of language and human nature. Foreign languages expand one's view of the world, liberalize one's experiences, and make one more flexible and tolerant. Learning a new language pushes your brain to get familiar with new grammar and vocabulary rules. It allows you to train your memory to remember new words, make connections between them, and use them in contextual situations. The advantages of learning foreign languages are mushrooming as the world becomes increasingly globalized and bilingualism is now perhaps the most useful real world skill to ever exist, rather than just being a nifty party trick. If you're

thinking about making the effort to learn a foreign language rather than expecting the world to accommodate your monolingualism, you are a rare breed indeed. Blossoming into the impressive polyglot you aspire to be is 100% feasible with the right approach and mindset. Foreign language study is all about learning how to truly communicate and connect with others—an incredibly important life skill that can only be cultivated by interacting with people. When you master a foreign language, you can exercise your new superhuman power of being able to understand what someone is saying, recall the proper vocab and grammar, put that vocab and grammar into the proper context, and reply back—all on the spot and in a timely manner. You’ve connected. And that is what it’s all about. The advantages of learning foreign languages are mushrooming as the world becomes increasingly globalized and bilingualism is now perhaps the most useful real world skill to ever exist, rather than just being a nifty party trick. If you’re thinking about making the effort to learn a foreign language rather than expecting the world to accommodate your monolingualism, you are a rare breed indeed. Blossoming into the impressive polyglot you aspire to be is 100% feasible with the right approach and mindset. Foreign language study is all about learning how to truly communicate and connect with others—an incredibly important life skill that can only be cultivated by interacting with people. When you master a foreign language, you can exercise your new superhuman power of being able to understand what someone is saying, recall the proper vocab and grammar, put that vocab and grammar into the proper context, and reply back—all on the spot and in a timely manner. You’ve connected. And that is what it’s all about.

References

1. Bandura, A. (1986), Social Cognitive Theory. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
2. Chandler, F. G. (1995), Fundamentals of business communication. Chicago: Richard D. Irwin, Inc

3. Cooren, J. R. Taylor, & E. J. Van Emery (Eds.) (2002), *Communication as organizing* (pp. 1–18). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
4. DiSanza, J. R., & Legge, N. J. (2000), *Business and professional communication: Plans, processes, and performance* Massachusetts: Pearson Education Company
5. Gerbner, G. (1985), "Field Definitions: Communication Theory." In 1984–85 U.S. Directory of Graduate Programs
6. Hamilton, C., Parker, C., & Smith, D. D. (1982), *Communicating for results: A guide for business and the professions*. California: Wadsworth, Inc
7. International Development Research Centre, (1996) ,available in the internet <http://www.fao.org/docrep/w6840e/w6840e02.htm>
8. Krizan, A. C., Merrier, P., & Jones, C. L. (2005), *Business communication* (6th ed.).USA: South-Western Thomson Corporation.
9. Markaki,E., Sakas,D., Chadjipantelis,T. (2013), *Communication Management In Business.The Latent Power For Career Development*, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 73 (2013) 319 – 326 28 EEE 2018
10. Narula, U. (2006), *Business communication practices: Modern trends*. New Delhi: Atlantic Publishers and Distributors.

Shafag Alafsar Nasibova
Mingeçaur Tourism Kollage
teacher
nesibovasefeq471@gmail.com

FOREIGN LANGUAGE IN TOURISM SECTOR

Açar sözlər: *ünsiyyət, turizm, akademik ünsiyyət, işgüzar, kommunikasiya*

Key words: *communication, skills tourism, employees tourism, workplace*

Tourism sector is very important nowadays. Considering sector dimensions in tourism, its significance seems more crucial since having English speaking ability is one important criteria in employing people in the sector according to Hijirida (1980). This is because people working in the tourism field should be able to communicate with tourists and have knowledge about cultural differences (Leslie and Russell, 2006) Speaking a foreign language has become necessary for the personnel employed in the tourism sector in order to increase international competitiveness within the sector, to ensure the service quality brought by modern tourism understanding, and to maintain healthy relations between tourists and those who serve. Since the products and services offered in tourism enterprises are generally abstract and have a human factor, foreign language strengthens the communication between employees & guests and increases the service quality while insufficient foreign language in tourism can reduce the value of tourist attractions and make tourists unhappy. Since the services delivered in the tourism sector are generally abstract, the quality of the personnel employed in the sector increases the perceived quality of the services and reflects positively on the customer satisfaction receiving them (Kelley, 1992, MacVigar, Rodger, 1996; Leslie and Richardson, 2000; Conlin and Baum, 2003; Haven-Tang, Jones, 2008). The opposite of this occurs when employees in the sector lack adequate foreign language skills, and thus the value of the

tourist attractions offered to consumers and their satisfaction levels decrease (Leslie and Russell, 2006; Ghany and Latif, 2012; Akgöz and Gürsoy, 2014). For these reasons, appropriate English teaching and course design should be implemented to make tourism graduates effective foreign language users following their graduation (Leslie, Russell, 2006).

The opposite of this occurs when employees in the sector lack adequate foreign language skills, and thus the value of the tourist attractions offered to consumers and their satisfaction levels decrease (Leslie and Russell, 2006; Ghany and Latif, 2012; Akgöz and Gürsoy, 2014). For these reasons, appropriate English teaching and course design should be implemented to make tourism graduates effective foreign language users following their graduation (Leslie, Russell, 2006)

References

1. Andrews, J., & Higson, H. (2008), Graduate employability, 'soft skills' versus 'hard' business knowledge: A European study. *Higher Education in Europe*, 33(4), 411–422.
2. Baird, A. M., & Parayitam, S. (2019), Employers' ratings of importance of skills and competencies college graduates need to get hired: Evidence from the New England region of USA. *Education + Training*, 61(5), 622–634.
3. Bambacas, M., & Patrickson, M. (2008), Interpersonal communication skills that enhance organisational commitment. *Journal of Communication Management*, 12(1), 51–72.
4. Carlisle, S., Ivanov, S., & Dijkmans, C. (2021), The digital skills divide: Evidence from the European tourism industry. *Journal of Tourism Futures*.
5. Dunbar, N. E., Brooks, C. F., & Kubicka-Miller, T. (2006), Oral communication skills in higher education: Using a performance-based evaluation rubric to assess communication skills. *Innovative Higher Education*, 31(2), 115–127.

Natəvan Vaqif qızı Hüseynova
Bakı Dövlət Rabitə və Nəqliyyat kolleci
müəllim
natis.huseynov.7271@gmail.com

MƏHƏMMƏHÜSEYN ŞƏHRİYAR VƏ ANA DİLİ

Açar sözlər: *cənubi Azərbaycan, ustad, Məhəmmədhüseyn Şəhriyar, ana dili, farsdilli ədəbiyyat, anadilli ədəbiyyat, xalq dili*

Key words: *South Azerbaijan, master, Mahammadhuseyn Shahriyar, Mother tongue, persian literature, native literature, folk language*

Sağlığında ustad deyə xitab edilən məşhur şair Məhəmmədhüseyn Şəhriyar İran azərbaycanlıları üçün ana dilini yenidən onlara qaytaran böyük bir şairdir. Müstəqil Azərbaycan üçün isə o taydakı böyük ədibdir.

Ustad Şəhriyarın adı farsdilli ədəbiyyatda Sədi Şirazi, Hafiz Şirazinin, anadilli ədəbiyyatda isə ən yeni dövr anadilli poeziyanın ən görkəmli nümayəndələrinin adı ilə yanaşı çəkilir. O, Cənubi Azərbaycan şeirinə xalq ruhunun, xalq həyatının unudulmaz mənzərələrini gətirmişdir.

Şəhriyar hər şeydən əvvəl öz əsrinin şairidir. Onun yaradıcılığında İran siyasi - ictimai mühitinin əlli ildən artıq bir mərhələsi, sosial mühitin doğurduğu duyğular poetik ifadəsini tapmışdır. Şəhriyar yaradıcılığı İran sosial mühitinin mürəkkəb inkişaf mənzərəsini öyrənmək baxımından aktualdır.

M.Şəhriyar 1906-cı ildə (1285 şəmsi - şəhriyər ayında) Təbriz şəhərində, Mirzə Nəsrullah bazarçasında Hacı Mirağa Xoşginabi adı ilə məşhur olan Seyid İsmayıl Müsəvinin ailəsində dünyaya göz açmışdır. Şairin atası Nəcəfdə təhsil almış hüquqşünas alim idi.

Şair “Heydərbabaya salam” poemasında atasını belə təqdim edir:

Mənim atam süfrəli bir kişiydi,
El əlindən tutmaq onun işiydi,
Gözəllərin axıra qalmışydı,
Ondan sonra dönərgələr dönüblər,
Məhəbbətin çiraqları sönüblər.

Şəhriyar həyatının ən maraqlı dövrü onun Təbrizə dönüşündən sonra başlayır. Keçən əsrin 50-ci illərinin əvvəllərində Təbrizə dönən Şəhriyar ömrünün sonuna qədər (1988) burada yaşayıb.

M.Şəhriyar həm fars, həm də Azərbaycan dillərində yazıb-yaratmışdır. Düzdür, o yaradıcılığının ilk dövrlərində əsasən fars dilində, sonrakı mərhələdə isə həm də Azərbaycan dilində yazmışdır.

Şəhriyarın həm farsca, həm də ana dilində yazdığı əsərlər bədii dəyərinə görə bir-birindən seçilmir. Dövrünün ikinci Sədisi, Hafizi yəni İranda və Azərbaycanda böyük mütəfəkkirlərlə adı yanaşı çəkilən yeganə şairdir ki, sağlığında ustad deyə xitab olunurdu.

Hansı dildə yazmasından asılı olmayaraq, Şəhriyar xalqına, elinə bağlı olmuş, yaradıcılığında əksəriyyət təşkil edən farsdilli nümunələrdə belə doğma torpağına, doğma xalqına sədaqətli olduğunu nümayiş etdirmişdir:

Şəhriyarın zəngin yaradıcılıq irsi özünün mövzu dairəsinə, əhatə imkanlarına görə olduqca genişdir:

Aşıq deyər, bir nazlı yar var imiş,
Eşqindən odlanıb yanan var imiş,
Bir sazlı-sözlü Şəhriyar var imiş,
Odlar sönüb, onun odu sönməyib,
Fələk çönüb, onun çarxı çönməyib.

O, sadə xalq dilində yazılmış əsərləri ilə milyonların qəlbində özünə taxt qurub. Şairin ən məşhur əsərlərindən biri olan "Heydərbabaya salam" poeması uşaqdan-böyüyə hər kəsin dilinin əzbərinə çevrilib. Sovetlər zamanında Şəhriyarın yazdığı vətənə həsr etdiyi şeirləri o taylı, bu taylı Azərbaycanın azadlıq arzularını əks etdirən bir himn kimi dillərdə dolaşırdı.

Əsər yalnız təbiət lövhələrinin və etnoqrafik məqamların təsviri ilə deyil, eyni zamanda xalqın milli adət -ənənəsi, folklorunu öyrənmək

baxımından da zəngindir. “Heydərbabaya salam” əsərində biz ana dilinin əzizliyini, onun şirin şivəsini və dialektini görürük.

Şəhriyar Cənubi Azərbaycanın türkcə yazan şairləri sırasında birinci yerdə dayanır. Füzuli XV əsrdə Azərbaycan türkcəsini necə nəfis şeir dili səviyyəsinə yüksəltmişdisə, Şəhriyar da XX əsrdə öz şeir mühiti üçün eyni rolu oynadı. O, şairlərinin birində qürur hissi ilə deyir: “Türki bir çeşmə isə, mən onu dərya elədim”. Eyni zamanda onu da əlavə edir ki: “Türki, vallah, analar oxşarı laylay dilidir, Dərdimi mən bu dəva ilə müdəva elədim”.

Hansı dildə yazmasından asılı olmayaraq, Şəhriyar həmişə vicdanının səsinə qulaq asan, onu düşündürən fikirləri səmimiyyətlə əks etdirən bir sənətkar idi.

Dedim: Azər elimin bir yaralı nisgiliyəm mən.
Nisgil olsam da gülüm, bir əbədi sevgiliyəm mən.
El məni atsa da öz gülşənimin bülbülüyəm mən.
Elimin farsca da dərdini söylər diliyəm mən.
Haqqa doğru nə qaranlıq isə, el məşəliyəm mən.
Əbədiyyət gülüyəm mən!

“Heydərbabaya salam” poeması şairin göz açıb gördüyü eli haqqında, milli həyatımız, məişətimiz haqqında olan əvəzsiz mənbədir. Bu əsərində şairin şifahi xalq ədəbiyyatını necə dərinləndirən mənimsədiyinin şahidi oluruq:

Bayram idi gecəquşu oxurdu,
Adaxlı qız bəy corabın toxurdu,
Hər kəs şalın bir bacadan soxurdu,
Ay nə gözəl qaydadı şal sallamaq,
Bəy şalına bayramlığın bağlamaq.

“Heydərbabaya salam” poemasında Azərbaycan xalqının milli adət-ənənələri şirin xalq dilində, epik boyalarla təcəssüm olunur. Şəhriyarın dili üslubi baxımdan da həm xalq, həm də klassik yaradıcılıq nümunələrinin dili ilə bir çox məqamlarda yaxınlaşır, bir növ genetik əlaqə və uyğunluq şəraitində onun dilinin müəyyən keyfiyyətlər qazanmasına təsir göstərir.

Ədəbiyyat

1. Quliyev, E. (2017), “Məhəmmədhüseyn Şəhriyar – şeirimizin ədəbi şöhrət zirvəsi”, “525-ci qəzet”
2. Məmmədli, M. (2011) “Şəhriyaar və XX əsr İran ədəbi mühiti”, “Cahan” qəzeti.
3. Şəhriyar, M (2005), “Seçilmiş əsərləri”, Avroasiya press.
4. Şəhriyar, M. (2011) “Heydərbaba, dünya yalan dünyadı, Süleymandan, Nuhdan qalan dünyadı”, Fidan nəşriyyatı
5. Şəhriyar, M. (1992), “Gəldim sizi görməyə” Azərbaycan Respublikası “Kitab” cəmiyyəti, Bakı:Elm.

Mətanət Məhərrəm qızı Hüseynova

Bakı Dövlət Universiteti

doktorant

metanet-h@hotmail.com

MAARİFLƏNDİRMƏ PROSESİNDƏ QARŞILIQLI İQTİSADI ƏLAQƏNİN MÜHÜM İSTİQAMƏTLƏRİ

***Açar sözlər:** televiziya, maarifləndirmə, kütləvi informasiya, iqtisadi xəbər, ictimaiyyət*

***Key words:** television, enlightenment, public information, economic news, society*

Müasir dövrdə televiziya özünün maarifçilik funksiyasından çıxış edərək, cəmiyyətin sosial, siyasi, iqtisadi, mədəni, idman və digər hadisələr haqqında geniş informasiya əldə etməsində mühüm rol oynayır. Televiziya ictimai əhəmiyyət kəsb edən müxtəlif məsələlərin müzakirəsi, vətənpərvərlik, uşaqların və yeniyetmələrin intellektual inkişafı ilə bağlı maarifləndirmə proqramları nümayiş etdirməklə zəngin mədəni irsimizin, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması və təbliğinə də öz töhfəsini vermiş olur. İstər ölkəmiz, istərsə də dünya nöqtəyi-nəzərindən baxdıqda ümumi olaraq iqtisadi maarifləndirmə, yaxud televiziya ilə iqtisadi xəbərlərin ictimaiyyətə çatdırılmasında tərəflər arasındakı iqtisadi əlaqənin mühüm istiqamətlərini bu şəkildə sıralaya bilərik:

Mənbə. İqtisadi maarifləndirmə məsələsində mənbə çox mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çünki iqtisadi təşkilatların ictimaiyyət ilə əlaqəsini təmin edən orqanları ifadə edir. Bu qurumlar öz daxillərində mövcud olan ictimaiyyətlə əlaqələr, reklam, yaxud mətbuat bölmələri vasitəsilə cəmiyyətlə əlaqə qururlar. Onların əsas vəzifələri ölkə və dünyadakı iqtisadi, siyasi və ictimai prosesləri izləmək, cəmiyyəti baş verənlərdən anında xəbərdar etmək, hesabat və proqnozlar hazırlayaraq baş verə biləcək hadisələr qarşısında vəziyyəti müəyyənləşdirmək,

düzgün hərəkət istiqamətinin formalaşdırılmasına kömək etmək və lazımı proqram siyasəti hazırlayaraq həyata keçirməkdir. Müasir Azərbaycan televiziyası nöqtəyi-nəzərindən yanaşsaq, bu gün əldə olunan xəbərlərlə bağlı daha çox rəsmi qurumlara müaricət edilməsi, ekspert qiymətləndirilməsinin xəbərlərə əlavə olunması müsbət hal kimi qiymətləndirilə bilər. Çünki mənbəsiz xəbər inandırıcılıq baxımından da öz əhəmiyyətini itirir.

Məqsədlər. İqtisadi maarifləndirmənin əsas məqsədi təşkilatlarla cəmiyyət arasında informasiya mübadiləsini həyata keçirmək, başqa sözlə, təşkilatla ətrafi arasında əlaqə qurmaqdır. Mənbə rolunda çıxış edən təşkilatlar bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün cəmiyyətlə ikitərəfli, davamlı və sağlam əlaqə körpüləri qurmaq məcburiyyətindədirlər. Bu əlaqələr həm də cəmiyyətə müəyyən mesajların göndərilməsi, inandırıcılıq, sosiallaşmaq baxımından da əhəmiyyətlidir.

Üsullar. İqtisadi təşkilatlar həm iqtisadi hadisələri izləmək, həm də özlərini tanımaq, cəmiyyəti öz düşüncələri istiqamətində inandırmaq və istiqamətləndirmək üçün müxtəlif əlaqə vasitələrindən və üsullarından istifadə edirlər. Bu vasitələrin ən mühümü televiziya, üsulların ən vacibləri isə ictimaiyyətlə əlaqələr, reklam və lobbicilikdir.

Metodlar. Televiziya vasitəsilə yayımlar adətən ya birbaşa, canlı şəkildə, ya da çəkilərək sonradan efirə verilməklə həyata keçirilir. Təbii ki, bu iki yayım formasından canlı yayım müasir dövrdə daha mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Çünki cəmiyyətin maarifləndirilməsini hədəf almış hansısa iqtisadi veriliş birbaşa olaraq efirə getdiyində onu izləyən tamaşaçı kütləsi həmin vaxt efirə qoşularaq ona qaranlıq qalan məqamlar barədə məlumatlana, rahat şəkildə suallarını verə bilər.

Hədəf kütlə. Televiziya ilə hədəf auditoriyasının məlumatlandırılması ikitərəfli proses olub, bir yandan onlara informasiya verərkən, digər yandan da davamlı olaraq onlardan məlumat əldə edir və əks əlaqə təmin olunur. Geniş xalq kütlələri, müxtəlif təşkilatlar, digər kütləvi informasiya vasitələri, reklam verən orqanlar və başqaları hədəf kütlənin əsas tərəfləridir.

Təsirlər və qiymətləndirmə. İqtisadi maarifləndirmə prosesinin ən önəmli mərhələsi televiziya vasitəsilə müxtəlif üsul və metodlardan istifadə edərək, göndərilən mesajların hədəf kütlə tərəfindən qəbulu və onun yaratdığı təsirlərin ölçülüb qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır. Buna görə də göndərilən mesajların quruluşu, uyğun metodlarla çatdırılması qədər yaratdığı təsirlərin ölçülüb dəyərləndirilməsi də vacibdir. Təbii ki, bunun da müəyyənləşdirilməsi üçün müxtəlif rəy sorğularından, anket-analizlərdən və s. üsullardan istifadə olunur.

Təbii ki, bütün bu deyilənlər son nəticədə bir ümumi məqsədə xidmət edir: dünyada və ölkədə baş verənlərdən xəbərdar olmaq. Hələ XX əsrin əvvəllərində ingilis biznesmeni N.Rotşild bununla əlaqədar belə bir həqiqəti dilə gətirmişdir: “Kim informasiyaya sahibdirsə, o da dünyanı idarə edir”. Daha sonra bir çox politoloqlar bu ifadəni bir qədər də zənginləşdirdilər: “Vacib informasiyaya malik olmaq gücə sahib olmaq deməkdir; önəmli informasiyanı önəmsiz informasiyadan ayırd edə bilmək isə daha böyük gücə sahib olmaq deməkdir...”.

Elmar Nəcəf oğlu Allahverdi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
doktorant
elmarallahverdi@gmail.com

İCBARİ TİBBİ SİĞORTANIN MÜHÜM KONSEPSİYALARI

Açar sözlər: *icbari tibbi sığorta, tibbi sığortanın müxtəlif modelləri, tibbi sığorta fondları, Azərbaycanda icbari tibbi sığorta.*

Key words: *compulsory medical insurance, various models of medical insurance, medical insurance funds, compulsory medical insurance in Azerbaijan.*

İcbari tibbi sığorta ümum etibarilə sosial xarakterli proqram hesab edildiyindən onun tətbiqi zamanı əsas prinsip əhatəliliklə bağlıdır. Dünya təcrübəsinə baxmazdan öncə müxtəlif inkişaf etmiş ölkələrdə mövcud olan üç əsas maliyyələşmə modelini qeyd etmək lazımdır. İlk olaraq Kanada, İsveç, Danimarka, Birləşmiş Krallıq və Avstraliya kimi ölkələrdə tətbiq olunan “Beveridge” modelində əhalinin tibbi xidmətlərlə təminatında əsas rolü dövlət oynayır. Maliyyələşmə də əsasən dövlətin kontrolu altında olur. Gəlir səviyyəsi yüksək olan ölkələr üçün səciyyəvi olan bu model adətən əhalinin daha çox hissəsinin icbari tibbi sığorta ilə əhatə olunması ilə xarakterizə olunur. İkinci model isə “Bismarck” adı ilə bilinən büdcəsinin formalaşmasında dövlətlə yanaşı işləyən və işəgötürənlərdən toplanan ödənişlərin olduğu modeldir. Əsası Almaniyada qoyulan və tarixi bir əsrdən çox olan bu modeli mənimsəmiş dövlətlərə Almaniyadan əlavə Fransa, Niderland Krallığı, İsveçrə və Yaponiya da daxildir. Qonşu Türkiyədə də bu modelin əsasında qurulmuş bir tibbi sığorta sistemi tətbiq olunmaqdadır. Azərbaycanda tətbiqinə başlanmış icbari tibbi sığorta sistemi özündə bu modelin xüsusiyyətlərini ehtiva etsə də aidiyyəti qurumları təmsil edən şəxslər daha unikal bir modelin – “Azərbaycan modeli”nin tətbiq olunduğunu qeyd edirlər.

Sığorta iqtisadi inkişafı stimullaşdırır və cəmiyyətdə sosial gərginliyi azaldır. Sığorta bəşəriyyətin özü qədər mövcuddur. İnsanın özünü və əmlakını hər hansı bir şəkildə hər cür fəlakətlərdən qorumaq təbii istəyinə əsaslanaraq, bu, tarixi inkişaf prosesində yüksək peşəkarlığa çevrilmiş və xüsusi sığorta təşkilatlarının yaranmasına səbəb olmuşdur. Tibbi sığorta əhalinin səhiyyə sahəsində maraqlarının sosial müdafiəsi formalarından biridir, tibbi sığortanın məqsədi sığorta hadisəsi baş verdikdə vətəndaşlara yığılmış vəsait hesabına tibbi yardıma zəmanət vermək və maliyyələşdirməkdən ibarətdir. İcbari tibbi sığorta sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortaolunanı icbari tibbi sığorta hesabına pulsuz tibbi yardımla təmin etmək məqsədi ilə dövlət tərəfindən yaradılan hüquqi, iqtisadi və təşkilati tədbirlər sistemi olan icbari sosial sığorta növüdür.

İcbari tibbi sığorta - sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortaolunarlara pulsuz tibbi yardım göstərilməsinə yönəlmiş dövlət tərəfindən yaradılmış hüquqi, iqtisadi və təşkilati tədbirlər sistemi olan məcburi sosial sığorta növüdür. İcbari tibbi sığorta dünyanın bir çox ölkəsində tətbiq olunur. Xüsusilə inkişaf etmiş ölkələr bu sistemə çoxdan keçiblər.

Sağlamlıq bütün cəmiyyətlərdə ən mühüm sosial məsələlərdən biridir. İnkişaf etmiş tibb ölkələrinin təcrübəsinə əsasən, sağlam millətin formalaşmasında üç qrup məsuliyyət daşıyır. Birincisi dövlət, ikincisi işəgötürənlər, üçüncüsü isə xalqdır. Yalnız bu üç qrup birləşdikdə səhiyyə sahəsində mövcud problemləri həll etmək, sənayeni inkişaf etdirmək mümkün olacaq. Məsələn, hər bir dövlət öz vətəndaşlarına kömək edir və onların tibbi sığortasına zəmanət verir. Əgər işəgötürənlər və ya sahibkarlar işçilərini bədbəxt hadisələrdən sığortalamaqda maraqlıdırlarsa, sadə insanlar onların sağlamlığının qeydinə qalmalı, vaxtında həkimə müraciət etməlidir.

Bazar iqtisadiyyatı dövründə dünya səviyyəsinə uyğun yeni sosial sığorta sisteminin yaradılması obyektiv zərurətə çevrilmişdir. İcbari tibbi sığorta sosial-iqtisadi vəziyyətindən asılı olmayaraq hər bir vətəndaşın sosial sığorta formalarından biridir və bütün əhaliyə pulsuz tibbi yardım göstərilməsində dövlət zəmanətinin verilməsi üçün

nəzərdə tutulmuşdur. Sosial sığorta sisteminin formalaşması mürəkkəb problemdir, onun həlli ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və onun sosial siyasətindən, dövlətin iqtisadiyyatdakı rolundan və vətəndaşlarla münasibətindən asılı olacaqdır.

Tibbi sığortanın bazar islahatının əsas istiqamətlərindən biri könüllü tibbi sığortanın inkişafıdır ki, bu da modul konsepsiya əsasında həyata keçirilməlidir, o cümlədən: əlavə tibbi xidmət; əlavə resurs dəstəyi; əlavə tibbi texnologiyalar; əlavə keyfiyyət təminatı. Sığorta məhsullarının tərkibinə modul yanaşması sığorta proqramlarının formalaşmasına imkan verəcək, onlara həcmələr, şərtlər, keyfiyyət və icraçılar üzrə razılaşdırılmış uzunmüddətli kompleks planların dəyərini verəcəkdir.

Tibbi sığorta şirkətlərinin inkişafının perspektivli istiqaməti sığorta olunanların profilaktik, profilaktik müalicəsi siyasətini həyata keçirməyə imkan verən riyazi modellərdən, metodlardan və informasiya texnologiyalarından istifadə etməklə iqtisadi təhlilə əsaslanan investisiya fəaliyyətidir.

28 oktyabr 1999-cu ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə “Tibbi sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Azərbaycanda icbari tibbi sığortanın həyata keçirilməsini təmin edir, tibbi xidmətlərin maliyyələşdirilməsi üçün vəsait toplayır. 27 dekabr 2007-ci ildə təsis edilən Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyi ölkəmizdə müvafiq sahə üzrə fəaliyyət göstərən rəsmi qurumdur. 27 oktyabr 2015-ci il tarixində Zaur Əliyev İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyinin direktoru təyin edilib. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 noyabr 2016-cı il tarixli Sərəncamına əsasən, Azərbaycanda icbari tibbi sığortanın tətbiqi üçün pilot ərazilər kimi Mingəçevir və Yevlax şəhərləri seçilib.

İcbari tibbi sığorta dövlət sosial təminat sisteminin tərkib hissəsidir və bütün Azərbaycan vətəndaşlarına müvafiq proqramlar çərçivəsində və şərtləri ilə icbari tibbi sığorta hesabına təmin edilən tibbi və əczaçılıq yardımını almaq üçün bərabər imkanlar verir. İcbari tibbi sığorta sisteminin əsas məqsədi ölkə vətəndaşlarının dövlət tərəfindən

zəmanət verilən maliyyə mənbəyindən münasib tibbi xidmət almaq üçün konstitusiya hüququnu təmin etməkdir. İcbari tibbi sığorta haqqında yeni qanun qəbul edilib. Bu, ölkəmizdə yaşayan hər bir vətəndaşa aiddir. Azərbaycanda adambaşına düşən səhiyyə xərcləri 2019-cu ildə 193 ABŞ dolları səviyyəsində olub ki, bu da əvvəlki ildəki 168 ABŞ dollarından 14,68% artım deməkdir.

İcbari Tibbi Sığorta üzrə Dövlət Agentliyinin hazırladığı xidmətlər paketinə ilkin tibbi xidmət, təcili və təxirəsalınmaz tibbi yardım, ixtisaslaşmış ambulator yardım, laboratoriya, fizioterapiya xidmətləri, invaziv radiologiya sahəsində xidmətlər və stasionar tibbi xidmət daxildir. Xidmətlər paketi çərçivəsində Tibbi Ərazi Bölmələrini İdarəetmə Birliyinin (TƏBİB) tabeliyində olan tibb müəssisələrində, bu tibb müəssisələrində xidmət göstərmək mümkün olmadıqda isə müqavilə əsasında tibb müəssisələrində vətəndaşlara müraciət əsasında tibbi xidmət göstərilir.

Tibbi sığortadan söhbət açıldığı zaman dünyadakı heç bir dövlətin tətbiq etdiyi sistemi eyni qəbul etmək olmur. Dövr dəyişdikcə hər ölkənin sahib olduğu mənbələri nəzərə almaqla özünəməxsus formada tətbiq mexanizmləri nəzərə çarpır. Tibbi xidmətlərin göstərilməsi və bunun müqabilində formalaşan maliyyələşmə modellərinin harmoniyası gəlir səviyyəsi yüksək olan dövlətlərin belə tibbi sığortaya yanaşmasında fərqli təzahürlərlə müşahidə olunur. Bu fərqliliklərin müqayisəsi üçün mövcud səhiyyə infrastrukturunu, tibbi xidmətlərə əlçatanlıq, qurumlararası münasibətlərin təşkili və s. kimi indikatorlar əsasdır. Müqayisəyə başlamazdan öncə ilk baxılan məqam dövlətin ÜDM ilə səhiyyə xərclərindəki payıdır. İcbari tibbi sığorta sisteminin tətbiqi ilə bu nisbətin getdikcə azalmasını gözləmək olar. Eləcə də yeni bir sistemin tətbiqi zamanı əhatəli yanaşma tələb olunur. Texnoloji inkişaf əsrində insanların səhiyyəyə baxışı və ondan gözləntiləri də dəyişir. Həmçinin səhiyyədə elektronlaşma, kadr potensialının gücləndirilməsi və təhsil sistemində tibbi və qeyri-tibbi sahələr üçün kadr hazırlığının şaxələndirilməsi həyata keçirilməlidir.

Ceyran Şəmsəddin qızı Bəbirova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
doktorant
jeyran.babirova@gmail.com

QIDA TƏHLÜKƏSİZLİYİ TƏLƏBLƏRİNİN POZULMASININ İQTİSADI TƏSİRLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

***Açar sözlər:** qida təhlükəsizliyi tələblərinin pozulması, iqtisadi itki, eksponensial hamarlaşdırma, qida təhlükəsizliyi alovlanmaları, məhsuldarlıq itkiləri*

***Key words:** violation of food safety requirements, economic loss, exponential smoothing, food safety outbreaks, productivity loss*

Qida təhlükəsizliyi hazırda ictimai sağlamlıq probleminin əsasını təşkil edir. Bu sahədə zəruri tələblərin pozulması bütün dünyada milyonlarla insanın həyatı üçün təhlükə yaradır (2). Statistik məlumatlara əsasən 1992-1997-ci illər arasında İsveçdə hər il 794-2965 qida mənşəli xəstəlik halı qeydə alınmışdır. Bunun əksinə olaraq, 1994-cü ildəki başqa bir araşdırma göstərir ki, hər il 500 000 insan qida mənşəli xəstəliklərdən əziyyət çəkir. Bu fərq göstərir ki, sözügedən problemin real ölçüsü hələ də məlum deyil və qida mənşəli xəstəliklərin öyrənilməsində kifayət qədər problemlər var (7). Hazırda həm ölkəmizdə, həm də beynəlxalq səviyyədə qida mənşəli xəstəliklərin ölkəyə iqtisadi təsirinin qiymətləndirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Lakin, mövzunun araşdırılması zamanı aydın olur ki, qiymətləndirilmənin aparılması üçün statistik metodologiyanın olmaması mühüm bir problemdir. Ölkəmizdə qida mənşəli xəstəliklərlə əlaqədar yaranmış iqtisadi itkiləri üçqat eksponensial hamarlaşma metodu ilə hesablamaq həm maliyyə, həm də insan kapitalı cəhətdən daha məqsədəuyğundur. Lakin, hesablama zamanı əsas problem təchizatçı ölkələrin istehsalçıların əlaqədar gəlirlərinin azalmasına dair statistik məlumatların toplanmasıdır ki, bunu da sorğular vasitəsilə həyata keçirmək

mümkündür. Bu hesablama metodologiyası qida zəhərlənmələrindən daha çox bitki və heyvan mənşəli məhsullarda yayılmış xəstəliklərlə bağlı iqtisadi xərclərin hesablanmasında faydalıdır.

Stephen Crutchfield, Jean Buzby özlərinin məqalələrində (6) qida təhlükəsizliyi tənzimləmələrinin iqtisadi təsirlərini qiymətləndirmək üçün 1996-cı ildə hesabladıkları qida təhlükəsizliyi tələblərinin pozulması ilə əlaqədar iqtisadi itkilərə əsaslanmışdırlar. Roberts və Buzby tərəfindən hazırlanmış bu metodologiya uzun müddət yazılmış elmi məqalələrdə istinad rolu oynamışdır.

Bunun ardınca, 2000-ci ildə Amerika İqtisadi Tədqiqatlar Xidməti tərəfindən qida təhlükəsizliyi tələblərinin pozulması ilə əlaqədar yaranmış iqtisadi xərclər hesablanmışdır. Hesabata əsasən, 2000-ci ildə təxmin edilən tibbi xərclər, məhsuldarlıq itkiləri və qida ilə yoluxan patogenin yaratdığı xəstəliklər nəticəsində vaxtından əvvəl ölümlərin dəyəri ildə 6,9 milyard dollar təşkil etmişdir. Hər bir ölümün təxmin edilən dəyəri ilk doğumdan əvvəl ölən körpələr üçün 8,9 milyon dollar, 85 və ya daha yuxarı yaşda ölənlər üçün isə 1,7 milyon dollar hesablanmışdır. Ancaq bu hesablama zamanı qida təhlükəsizliyi tələblərinin pozulması ilə əlaqədar sahibkarların, istehlakçıların və dövlətin bütün xərcləri nəzərə alınmamışdır (6).

Ölkədə baş vermiş qida təhlükəsizliyi tələblərinin pozulmasının iqtisadiyyata təsirini qiymətləndirən digər alimlərə Luis A. Ribera, Marco A. Palma, Mechel Paggi, Ronald Knutson, Joseph G. Masabni və Juan Ancisonu misal gətirmək olar. Onlar özlərinin “Economic Analysis of Food Safety Compliance Costs and Foodborne Illness Outbreaks in the United States” adlı elmi əsərlərində qida təhlükəsizliyi ilə bağlı baş verən hadisələrin yerli daşınmalara, idxala və məhsul sənayesinin qiymətlərinə potensial təsirini araşdırmışlar. Bundan əlavə, elmi əsərdə yeni qida təhlükəsizliyi standartları ilə bağlı uyğunluq xərcləri də hesablanmışdır (4).

İndoneziyada baş vermiş qida təhlükəsizliyi tələblərinin pozulması ilə bağlı baş vermiş xəstəliklər nəticəsində yaranmış iqtisadi ziyanı ölçmək üçün lazım olan məlumatlar məktublar, müsahibələr, anketlər və səhiyyə müəssisələrinin əməkdaşları, regional səhiyyə orqanları, qəbiristanlıq

işçiləri və qida sənayesi rəsmiləri ilə fokus qrup müzakirələri və s. vasitəsilə toplanmışdır (5).

Ölkəmizdə qida təhlükəsizliyi tələblərinin pozulması ilə əlaqədar yaranmış iqtisadi xərcləri hesablamaq üçün fındıqda aşkar olunmuş aflatoksinlə bağlı iqtisadi xərclər ilkin versiyada hesablanmışdır. Bu zaman fındıqda aşkar olunmuş aflatoksinlə bağlı ölkəmizə tətbiq olunan müvəqqəti qadağanın iqtisadi itkilərinin hesablanmasından belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, ölkəmiz 2018-ci il ərzində fındıq ixracı ilə bağlı 4721,43 min ABŞ dolları məbləğində ixrac itkisi ilə üzləşib (1).

2019-2021-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasından ixrac olunan fındıq məhsullarında aflatoksin aşkarlanması səbəbilə 299 ton fındıq məhsulu (həm qabıqlı və qabıqsız fındıq, həm də, fındıq ləpəsi) geri qaytarılmışdır. Nəticədə, 4 511 min manat və ya 2 661 min ABŞ dolları itki qeydə alınmışdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələri 2014-2021 <https://www.stat.gov.az/source/trade/>
2. Berna Eren, Gıda kaynaklı hastalıkların ekonomik ve sosyal sonuçları, (2012).
3. <https://www.sdplatform.com/Dergi/553/Gida-kaynakli-hastaliklarin-ekonomik-ve-sosyal-sonuclari.aspx>
4. Hussain MA, Dawson CO. Economic Impact of Food Safety Outbreaks on Food Businesses. *Foods*. 2013;2(4):585-589. Published 2013 Dec 12. doi:10.3390/foods2040585
5. Palma, M.A., L.A. Ribera, D. Bessler, M. Paggi, and R. Knutson., Potential impacts of foodborne illness incidences on market movements and prices of fresh produce in the United States, (2010). https://www.researchgate.net/publication/23946597_Potential_Impacts_of_Food_Borne_Ill_Incidence_on_Market_Movements_and_Prices_of_Fresh_Produce_in_the_US

6. Spencer Henson (2003) The economics of food safety in developing countries. [Accessed December 2003], Available from: <https://www.fao.org/3/ae052t/ae052t.pdf>
7. Winiati P. Rahayu, Dedi Fardiaz, Estimation of Economic Loss due to Food Poisoning Outbreaks, (2016).
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6049401/>
8. World Health Organization, Food safety key facts, (2020)
<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/food-safety>

Aytəkin Yusif qızı Salifova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
dissertant
aysalifova@mail.ru

BƏDİİ DİLİMİZİN QORUYUCUSU

Açar sözlər: bədii dil, ədəbi dil, elmi, linqvistik, filoloji

Key words: artistic language, literary language, scientific, linguistic, philological

Bədii dil ədəbi dilin ən aparıcı, müəyyənləşdirici qoludur, bədii dil ədəbi dilə ton verir, sənətindən, peşəsindən, savad dərəcəsindən asılı olmayaraq bir sahənin- bədii ədəbiyyatın dili olmaq etibarilə bu dil ədəbi tələffüz və yazıya təsir göstərir. (Abdullayeva, Mahmudova, 2016: 23)

Bədii ədəbiyyat söz sənəti olduğu üçün müxtəlif ədəbi növlərdə və janrlarda yazılan ədəbi əsərlərdəki sözlər onun əsas tikinti materialıdır. Yəni incəsənətin bu növünü sözsüz ki, təsəvvürdə canlandırmaq mümkün deyildir. Bədii dilin əmələ gəldiyi mənbə, qaynaq ümumxalq dili sayılır. Ona görə də orada ümumxalq dilinin qayda-qanunları gözlənilir, bunlara əməl edilir. Ancaq bədii dildə ümumxalq dilinə söykənilsə də, onun qanunauyğunluqları gözlənilsə də, onda fərqləndirici əlamətlərin diqqəti çəkməsinə təbii və normal baxılmalıdır. Çünki bədii dil ümumxalq dilinin ayrılmaz bir qolu hesab edilsə də özəllikləri ilə fərqlənir. Müxtəlif üslublu hər bir sənətkarın özünə məxsus bədii nitqi ədəbi dilin rəngarəngliyini formalaşdırır. Ümumxalq dilinə söykənən bədii dil ədəbi dilin ən aparıcı qolu sayılır.

Qəzənfər Kazımovun “Sənət düşüncələri” kitabında qeyd olunur ki, bədii əsərin dili müəlif nitqindən, təhkiyəçinin və digər obrazların nitqinin sintezindən ibarətdir. Müəllifin nitqi ədəbi normalara nə qədər uyğun olsa da, normadan çıxma halları vardır, ona görə ki, yazıçı təhkiyəsi də bədii dil nümunəsidir və dili rəngləmək, zənginləşdirmək üçün yazıçı yalnız ədəbi normalarla məhduləşə bilməz. (Kazımov, 1997:

13) Həqiqətən də belədir. Unutmamalıyıq ki, bədii dil ədəbi dilin bir üslubudur və yazıcının dilində ədəbi dil normalarının pozulması halları müşahidə edilə bilər. Bədii dilin xəlqiliyi üçün əsas şərtlərdən biri lüğət zənginliyinə malik olmaqdır. (Axundov, 2018: 232) S.Vurğun ümumxalq dilinə tükənməz xəzinə kimi baxmış, həmişə onun rəngarəngliyindən, zənginliyindən bəhrələnərək ədəbi-bədii dilimizin inkişafı yolunda yorulmadan çalışmışdır. Ümumxalq məhəbbəti qazanmış xalq şairinin dil, ümumxalq dili, ədəbi dil haqqında fikirləri, düşüncələri danılmaz həqiqətlərin ifadəsidir. Görkəmli sənətkar qeyd etmişdir: “Böyük sənət məsələləri” və “Şairin hüquqları” məqalələrimdə yazmışdım ki, əgər biz qəhrəmanlarımızın monumental obrazlarını yaratmaq istəyiriksə, onların özlərinə müvafiq təsirli bədii dildə danışmalıyıq. (Vurğun, 1970: 33)

Həmçinin dahi şairimiz çıxışlarının birində xüsusi vurğulamışdır: “Ədəbi əsərin qəhrəmanının dili xalqın real surətdə mövcud olan dilindən ayrılmamalıdır, lakin bu dil parlaq olmalıdır, xalqın dilini yüksəltməli və zənginləşdirməlidir. Əgər bədii ədəbiyyatın dili həyatda mövcud olan dili zənginləşdirməsaydı, qəhrəmanların dili üzərində işləmək üçün şair ilhamı yox, danışmaq dilinin sadəcə stenoqrafik yazısı lazım olardı. (Vurğun, 1955: 2)

Qüdrətli şairimiz Səməd Vurğun bədii publisistik və elmi üslubda yaratdığı əsərlərinin nitqinə çox ciddi yanaşmış, hər bir sözü, ifadəni yerli-yerində işlətməmiş, onların mənaca düzgünlüyünə, məzmunca dolğunluğuna xüsusi diqqət yetirdiyi kimi, formaca mükəmməl, yığcam olmasına da böyük əhəmiyyət vermişdir.

Səməd Vurğun öz yaradıcılığında ədəbi-bədii dilin xüsusiyyətlərini mükəmməl şəkildə ifadə etmişdir:

Kimin ki, əməli safdır ürəkdə,
Ehtiyac içinə düşsə də, hərdən,
Yediyi quruca pendir-çörək də
Söz açarmüqəddəs düşüncələrdən...
Baxıb başqasına həsəd də çəkməz,

Öz vicdan evindən bir daş da sökməz. (Vurğun, 2005: 345)

Verilmiş parçada həm xalq dilinə yaxınlıq, həm də obrazlılıq gözlənilmişdir.

Həmişə dilimizin keşiyində dayanmış, dildə çox yazıçıların, hətta professional dilçilərin görə bilmədiyini görmüş, doğma dilinə sonsuz məhəbbəti, güclü sevgi, ona qarşı qeyri-adi həssaslığı, bu dəyəri ölçüyəgəlməz sərvəti (əsas ünsiyyət vasitəsini) bu fenomen yaradıcı şəxsiyyət üçün bənzərsiz, gözəl mənzərəyə, yüksək estetik zövq mənbəyinə çevirmiş, böyük zəhmətsevər şairi, bədii dil materialları üzərində xeyli əmək sərf etsə də yorulmayan, onlar üzərində gərgin yaradıcılıq axtarışları aparmaqla dincələn, rahatlıq tapan, həmin materialları yüksək dərəcədə həssaslıqla təhlil edərək linqvistik filoloji incəlikləri üzə çıxarmaqla heyrət doğuran ən talantlı, dərin və geniş bilikli dilçi-filoloq səviyyəsinə yüksəlmişdir. Səməd Vurğun həm bədii, həm publisistik, həm də elmi üslubda yaratdığı əsərlər arasında qüvvətli bir bağlılıq, harmoniya vardır. Onların ən yüksək keyfiyyəti, güclü, dahi söz ustasının hikmətli, müdrik düşüncələrini, ürəyinin çırpıntılarını varlığa, həyat həqiqətlərinə elmi-fəlsəfi və emosional-estetik münasibətlərini səmimi, təbii, aydın obrazlı və ahəngdar formada xalqın ruhuna uyğun ifadə etməyi, gerçəkləşdirməyi, söz əzabını çəkməyi bacarmasıdır. Səməd Vurğun yaradıcılığının bütün sahələrində ölçü hissini gözləmiş, xalqın istədiklərini qələmə almışdır. Buna görə də onun yazılarında artıq sözə, ifadəyə rast gəlinmir. S.Vurğun kimi sənətkarlarımız şeir nitqinə xüsusi ritm formaları gətirmişdir.

Ədəbiyyat

1. Axundov, A. (2018), Seçilmiş əsərləri. II cild. Bakı: Elm.
2. Kazımov, K. (1997), Sənət düşüncələri. Azərbaycan Dövlət Kitab Palatası. Bakı:Elm
3. Abdullayeva, M., Mahmudova, R, Yusif Seyidov yaradıcılığından seçmələr, (2016), Bakı. Turxan NPB.
4. Vurğun, S. (1970),”Böyük sənət uğrunda”. Bakı: Gənclik.
5. Vurğun, S. (2005),”Secilmiş əsərləri. Beş cildə. III cild. Bakı: Şərq-Qərb.
6. Sovet poeziyası. Səməd Vurğunun əlavə məruzəsi. Forma və sənətkarlığın bəzi məsələləri.Ədəbiyyat və incəsənət. 8 yanvar 1955-ci il, № 2 (787).

Leyla Şamil qızı Piriyeva
Gəncə Dövlət Universiteti
doktorant
pleyla.piriyeva@gmail.com

PARSELYAT KONSTRUKSIYALARDA EXPRESSİVLİK

Açar sözlər: *parselyasiya, mətnin ekspressivliyi, ekspressiv parselyasiyalar, mətndə ekspressiya, birləşdirici konstruksiyalar*

Key words: *parselation, expressiveness of text, expressive parselations, expression in text, connecting structures*

Müasir bədii üslubda parselyasiya bir ifadəlilik, ekspressivlik vasitəsi kimi geniş yayılmışdır. Bu ifadə üsulu mənalılıqna və ekspressiv çalarlığına görə əhəmiyyətli bədii vasitə hesab olunur. Birləşdirici konstruksiyalardan fərqli olaraq parselyasiya vahidləri həmişə əsas cümlədən ayrı (sonra) gəlir (Adilov ,1989:214). Ekspressivlik struktur sintaksin kateqoriyasıdır. Ekspressiv sintaktik konstruksiyalar funksional mənalara malikdir. Ekspressivlik ümumi dil kateqoriyası kimi dilin bütün sahələrini əhatə edir və onun ifadə vasitələrinin imkanları hədsizdir. Ancaq müasir linqvistikada ekspressiv sintaksis problemi daha çox aktuallaşmaqdadır. Bu, mətnin strukturunun, nitq fəaliyyəti subyekti kimi şəxsin dili, onun danışığı, şifahi-dialoji nitqinin praqmatik cəhətlərinin, danışan və dinləyənin qarşılıqlı münasibətlərinin, nitqin ifadəliliyinin gücləndirilmə vasitələrinin öyrənilməsi və onun dinləyəyə təsirinin qüvvətləndirilməsi ilə əlaqədardır. Ekspressiya ingilis dilində *expression, expressiveness* sözləri əsasında yaranan və Azərbaycan dilində *lat. expressio-* ifadə, dil vahidinin semantik-üslubi məcmusudur; “nitqin ifadəli təsviri keyfiyyəti” mənasında işlədilir. Həmin definisiya ümumi əlaməti bildirir. Ekspressiya obrazlıq və emosional boyalarla zəngindir. Ekspressivlik sözün ifadəlilik qazanmış, əldə edilmiş nitq kontekstidir.

Bu kontekstə inqerent ekspressivlik də deyilir. Yəni ekspressivlik mənası. Bu izah O.S.Axmanovaya məxsusdur (Axmanova 2007:523-524(576) Ekspressiv sintaksis, necə deyərlər, düzgün sıralanmayan

konstruksiyaları realaşdırır, sintaktik mövqeyi dəyişərək dildə və nitqdə emfatik fokuslar yaradır. Qeyd edək ki, ekspressiv sintaksis problemlərini bir sıra görkəmli dilçilər öyrənməyə səy göstərmişlər. Akademik V.Vinoqradov bu məsələyə üslubi sintaksis çərçivəsində toxunaraq yazır: “Sintaktik konstruksiyaların bu və ya digər kombinasiyalarına xas olan ekspressivlik ifadəli, təsviri çalarların problemini əhatə edir” (Vinoqradov, 1980:360). Parselyat konstruksiyalar ekspressiv sintaktik quruluşu bir-birinə çox yaxınlaşdırır, yəni bazis cümlə ilə parselyat tərəf bir-birinə yaxınlaşırlar. Y.Pineqina yazır: “Parselyasiya unikal ekspressiv hadisədir, bu hadisə sintaksisi aktuallaşdırır, diferensial əlamətləri- qoşulma, seqmentasiya, kəsilib gödəldilmiş konstruksiyaları bir yerdə birləşdirir. Parselyasiya universal hadisə kimi polifunksional xarakter daşıyır, müəllif fikrinin müxtəlif illoktiv potensial imkanlarını əhatə edərək gerçəkləşdirir. Parselyasiya nəinki ekspressiv effekt yaradır, eyni zamanda məniyaradıcı vasitə kimi də çıxış edir” (Pinegina, 2005:5) Parselyasiya nitqdə, yəni mətndə ekspressivliyi doğurur. İntellektual və iradə bildirən ifadələr parseylasiya rolunda çıxış edərək ekspressivlik əmələ gətirir. Ekspressivlik parsellərə ayrılmış parselyatların ifadə gücü, təsir qüvvəsi, onların kəsərliliyi və mətndə aktivliyi deməkdir. “Sintaktik vahidlərdə- 1-ci cümlədən başlayaraq parselyat konstruksiyalara qədər mətn şəraitində ekspressivliyin formalaşması həmişə onun semantik çərçivəsinin genişlənməsi və mürəkkəbləşməsi, bundan savayı, ikinci dərəcəli məna çalarlarının yaranması ilə əlaqədardır” (Beregovskaya, 1984:105) Məhz bu semantika parselyatların ifadəlilik, ekspressivlik və təsirlilik gücünün yüksəlməsinə yardım edir. Məs.: Günümüzün qəhrəmanlarıdır. Virusla mübarizə aparan həkimlər (525-ci qəzet, 17 İyun 2020-ci il, s.24) Parselyasiyanın ekspressivlik yaratması onun təbiətindən irəli gəlir. Canlı danışq dilinin həm də bədii dialoqlarda və s. xarakterik xüsusiyyətlərini özündə toplayan parselyat konstruksiyalar bir çox durumlarda yüksək və güclü ekspressiv vasitəyə çevrilir. Bir sıra məqamlarda sözügedən konstruksiyalara xas olan emfatik intonasiya subyektin intensiyasını (niyyət və istəyini) bildirmək üçün fikrin, iradənin, emosional duyğuların təsirli bir formada təzahürünə yardım etmiş olur. Parselyasiyanın ekspressiv

potensialı söyləmin təşkilinin ritmik-melodik cəhətdən təyin edir, müəyyənləşdirir. (Ümumi dilçilik. M, 1970:5) Deyilənlər göstərir ki, parselyasiya ekspressiv sintaktik üsuldur. Ekspressiv-sintaktik üsul vasitəsi ilə mətn üzvləndirilir. Ekspressivliyin yüksəldilməsində parselyat konstruksiyalar arasında olan intonasiya mühüm rol oynayır. (İvançikova, 1968:65) Ekspressivlik parselyatın müxtəlif növləri ilə öz ifadəsini tapır:

- Xüsusiləşmiş konstruksiyalarla:
- Sintaktik ekspressivlik gücləndirici sintaktik konstruksiyaların vasitəsi kimi dərk edilir, xüsusi praqmatik və xüsusi qrammatik informasiyaları gücləndirir. Tərkib hissələrinə ayrılan, seqmentləşən sintaktik konstruksiyalar ekspressiv sintaksisin əsas tiplərindəndir. Parselyasiya sintaktik konstruksiyadır. Və bu konstruksiyanın ekspressiv tipidir. Bu tip müəllifin kommunikativ intensiyasını (niyyət və məqsədini) ifadə edir. Parselyasiya ekspressiv sintaktik konstruksiya kimi daha çox tədqiq edilməlidir.

Ədəbiyyat

1. Adilov, M.İ., Verdiyeva, Z.N., Ağayeva, F. M. (1989), İzahlı dilçilik terminləri. Bakı: Maarif.
2. Axmanova, O.S. (2007), Dilçilik terminləri lüğəti. Ed. 4 cü stereotipik. Moskva: Kom Kniga.
3. Vinogradov, V.V. (1980), Bədii nəsrin dili haqqında. Moskva: Nauka.
4. Pinegina, Ya. N. (2005), Müasir media mətnlərində parselli konstruksiyalar və onların kommunikativ və praqmatik funksiyaları. Dissertasiya...filologiya elmləri namizədi. Rostov n\D, 2005:5
5. Beregovskaya, E.M. (1984), İfadəli sintaksis. Smolensk.
6. Ümumi dilçilik (1970), Moskva: Nauka.
7. İvançikova E.A. (1968), Parselasiya, onun kommunikativ-ekspressiv və sintaktik funksiyaları. Müasir rus ədəbi dilinin morfoloqiyası və sintaksisi. Moskva: Nauka

Aida Vahid qızı İsmayılova
Gəncə Dövlət Universiteti
dissertant
aida-profit@yandex.ru

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ “İSİM + İSİM” STRUKTURLU MÜRƏKKƏB SÖZLƏRİN GENEZİSİ VƏ İDENTİFİKASİYASI PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: semantika, struktur, isim, ingili, dil

Key words: semantics, structure, noun, English, language

N + N mürəkkəb sözlərin semantikasının formalaşması isim düzəldən sözləri bildirir. Çox vaxt isim əmələ gətirən sözlər məntiqi-predmet məna potensialını göstərir. Müəyyən məhsuldar ismin oynadığı rol onun semantikasından asılıdır. E.S.Kubryakovanın fikrinə görə, isim əmələ gətirən sözləri səciyyələndirən mühüm anlayışlar sırasında predmet, şəxs, yer və başqa konseptlər durur (1, 56). Yaşayış mühitini bildirən isimlər yer, xüsusi təyinatlı obyektlər isə vasitələr kimi konseptuallaşdırılır. Bu ifadə təkcə oxşar mənaları olan sadə, törəmə olmayan adların kütləsi ilə təsdiqlənmiş, həm də *nomina loci*, *nomina agentis* və s. kateqoriyalarını yaradan xüsusi sözdüzəldici formativlərin mövcudluğu ilə təsdiqlənir. İngilis dilindəki bütün isimlər adların rol təsnifatına görə təsnif edilə bilər. Onun fərqləndirdiyi birinci sinif adlar fəaldır. O, ilk növbədə alətlər və mexanizmlərdən ibarətdir, məsələn, *iyənə - sancan bir şey, çəkiç - mismarları vuran bir şey, bıçaq - kəsən bir şey* və s. Əşya, məfhum, anlayış adlarını təsvir edən obyektlərin standart istifadə vəziyyətində vasitə olmayan rolları var. Məsələn, qapı - açılıb bağlanılan əşyadır, döşəmə üzərində gəzdirdiyin şeydir, ev - yaşadığın yerdir və s. Mürəkkəb sözün mənasını formalaşdırarkən məhsuldar isimlərlə ötürülən anlayışlar vahid konseptual strukturda birləşir. Konseptin əlaqələndirilməsi səviyyəsində feillə ifadə olunan prosessual əlaməti ifadə edən konseptin köməyi ilə predmet sahəsinin isimlərlə ifadə olunan iki

anlayışı arasında əlaqə qurulur. Tədqiqatçıların nöqtəyi-nəzərindən məntiqin bir hissəsi olan mereologiya bütöv və onun hissələri, çoxluq və onun elementləri arasındakı əlaqəni təsvir edir. Struktur-semantik yanaşma çərçivəsində mürəkkəb sözün genezisi problemi bir çox dilçi alimlərin diqqətini cəlb etmişdir. Ənənəvi olaraq mürəkkəb sözlərin əmələ gəlməsinin iki yolu nəzərdə tutulur: ifadələrdən və modellərdən. İfadələrdən mürəkkəb sözlərin əmələ gəlməsinin xüsusiyyətlərini Q.Pavel “Dil tarixinin əsasları” kitabında (2, 91) göstərmişdir. Tədqiqatçının fikrincə, söz birləşməsindən mürəkkəb söz əmələ gələndə məna təcrid olunur. Nəticədə mürəkkəb sözün mənası ilkin ifadənin mənasından fərqlənir. İ.V. Arnold, hansı ifadədən mürəkkəb sözün işlənmə prosesinin məna dəyişikliyi ilə başladığını qeyd edir. O hesab edir ki, ifadələrdən mürəkkəb sözlərin inkişafı müxtəlif yollarla baş verə bilər(3,123). Beləliklə, bəzi ifadələr və mürəkkəb sözlər əvvəlcə eyni və ya demək olar ki, oxşar anlayışları ifadə edirdi. Mürəkkəb sözlər əmələ gəldikdən sonra, ifadələr öz mövcudluğunu dayandırdı (breakfast, cupboard, waistcoat - səhər yeməyi, şaf, jilet). İ.V. Arnoldun fikrincə digər mürəkkəb sözlər sərbəst ifadələrə əsaslanır, “...hər hansı xüsusi obyektı qeyd etmə, müəyyən xüsusiyyətlərə malik olan müxtəlif təsadüfi obyektləri təyin etməyə xidmət edir” (3,160). Bu ifadələrin mənasının təcrid olunması nəticəsində mürəkkəb sözlər yaranıb, sərbəst ifadələr isə paralel olaraq fəaliyyət göstərməkdə davam edir. {a dark room - hər hansı bir qaranlıq otaq (sərbəst ifadə); dark-room — fotoqrafiya işləri üçün xüsusi otaq (mürəkkəb söz). Mürəkkəb sözlərin əmələ gəlməsinin başqa bir yolunun mövcudluğu onunla müəyyən edilir ki, bəzən mürəkkəb sözlərin fraza şəklində öz prototipi olmur, çünki bu sözlərin quruluşu sintaksis normalarına ziddir. Bir çox tədqiqatçılar [Stepanov 1953; Hidekel 1953; Arutyunova 1961; Stepanova, Çernişeva 1962; Tsarev 1976; Karaşçuk 1977; Xaritonçik 1983; Meşkov 1976, 1986] qeyd edir ki, mürəkkəb sözlərin əmələ gəlməsi, əksər hallarda dildə tarixən inkişaf etmiş törəmə modellərə əsasən həyata keçirilir. Bununla bağlı Z.A. Xaritonçik, bu tədqiqatda sözyaradıcı model və ya sözyaratma növü dedikdə “sxem, nümunə, analog, törəmə sözlərin qurulması qaydasını müəyyən edən hər şey, əsas yaradan və söz

yaradıcı vasitələrin tipini, onların qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində yaranan eyni tipli sözlərin ümumiləşdirmiş semantikasını” başa düşürük (4,19). O.D. Meşkova görə, söz əmələ gətirmə modelləri bir çox cəhətdən birbirindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Nitq hissələrinin matrisini tərtib edib onların mümkün uyğunluğunu müəyyən edərək, o, mürəkkəb sözlərin 196 modelini təyin etmişdir (5,76). O.D. Meşkov üç növ sözyaradıcı modeli təklif etdi: yüzrlərlə və minlərlə mürəkkəb sözlərin yaradıldığı məhsuldar modellər; yalnız bir neçə, hətta bir mürəkkəb sözün yaradıldığı modellər; və qapalı modellər, ona görə yeni mürəkkəb sözlər artıq yaradılmır və yaradıla bilməz (5,86). Bir çox tədqiqatçılar hesab edirlər ki, N+N modeli ən məhsuldar moedllərdən biridir [Guterman 1955; Meşkov 1971, 1975, 1976, 1984; Mostovoy 1973; Tsarev 1979, 1984; Şamlidi 1988; Bauer 1983; Ryder 1994]. O.D. Meşkov bu modelin məhsuldarlığını müəyyən edən bir sıra səbəbləri müəyyən etdi: N + N modeli gerçək obyektlərin və hadisələrin nominasiyası üçün böyük imkanlar verir; ingilis dilində iki ismin qarşı-qarşıya qoyulması istənilən semantik əlaqədə mümkündür; N + N modelinin mürəkkəb sözlərinin yayılması ingilis sözünün sadə morfoloji quruluşu ilə stimullaşdırılır; N + N tipli konstruksiya “isim + ön söz + isim” ifadəsi ilə müqayisədə daha çox sintaktik cəhətdən asanlıq ilə xarakterizə olunur (5,19). N+N modeli üzrə formalaşan mürəkkəb sözlər qrupunda psixolinqvistik yanaşma çərçivəsində işləyən L.Boer Gerund+N altqrupunu fərqləndirir (6,198). O, bu fikri sübut etmək üçün iki arqument irəli sürür. Birincisi, tərkibində feili komponent olan digər mürəkkəb sözlərdən fərqli olaraq, bu mürəkkəb isimlərin feili komponenti *-ing* sonluğuna malikdir. İkincisi, mürəkkəb sözün komponentləri arasındakı semantik münasibətlər Verb+N modelindən daha çox N+N modeli ilə düzələn mürəkkəb sözlərin komponentləri arasındakı münasibətlərə bənzəyir. Odur ki, L.Boerin ardınca bu araşdırmada hesab edirik ki, Gerund+N modelinə görə əmələ gələn mürəkkəb isimlər N+N modelinə görə əmələ gələn mürəkkəb sözlərin xüsusi altqrupunu təşkil edir və çox məhsuldardır. Mürəkkəb sözlərin əmələ gəlməsinin yuxarıdakı üsullarına əlavə olaraq, O.D. Meşkov mürəkkəb isimlərin əmələ gəlməsinin üçüncü yolunu müəyyən edir (5, 23-24). Onun fikrincə, mürəkkəb sözlər

komponentlərdən birini əvəz etməklə mövcud mürəkkəb sözlərlə analogiya yolu ilə əmələ gələ bilər. Bu metodun köməyi ilə neytral, obrazlı və fərdi müəllif xarakteri daşıya bilən çoxlu sayda mürəkkəb sözlər əmələ gəlir. Məsələn, *starquake* mürəkkəb sözü *earthquake* mürəkkəb sözü ilə analogiya yolu ilə düzəldilmişdir; *comedywright* — kompozit analogiya yolu ilə *playwright*; *peace-monger* – mürəkkəb sözlə analogiya yolu ilə *war-monger*. Beləliklə, mürəkkəb sözlərin genezisinin tədqiqi söz tərkibi sahəsində elmi fikrin gələcək inkişafı üçün əsas təşkil etmişdir. Bunun nəticəsində mürəkkəb sözlərin identifikasiyası probleminin öyrənilməsinə, onların leksik dolğunluğunun müəyyənləşdirilməsinə, semantik xüsusiyyətlərinin açılmasına, təsnifatının inkişafına səbəb olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Kubryakova, E. S. (1965), *Şto takoe slovoobrazovannie*, Moskva: Nauka.
2. Paul, Q. (1960), *Prinçipi istorii yazıka*, Moskva: Nauka.
3. Arnold, İ.V. (1959), *Leksikologiya savrimennovo anqlişeskovo Ministerstvom pedakoçiskix vişşevo abrazavaniya SSSR v kaçestve uçebnovo posobiya dlya pedaqokiçeskix instutuov i fakultetovinastrannix yazıkax isd.* Moskva: Nauka.
4. Xaritonçik, Z.A. (1992), *Leksikologiya anqlişeskovo yazıka. Ministerstvom obrozovaniya Respublika Belarusı v kaçestve uçebnovi posobiya dlya studentov institutova fakultetov i inostranıtix yazıkov*, Minsk: Vişeyşaya şkola
5. Meşkov, O.D. (1985), *Slovaslajenie v savrimennom anqlişeskix yazıke. Ministrom vişşeqo i srednovo spıçialnovo obrzazovaniya SSSR v kaçetste uçebnovo psobiya dlya studentov inistitutov i CCCR akultetov inasnrannix yazıkax.* Moskva Vişeyşaya şkola
6. Bauer, L. (1983), *English Word-Formation.* Cambridge Cambridge University Press.

Masuda Ali Namazova

Khazar University

master

mesude.yusubova1996@gmail.com

PERCEPTIONS OF TEACHERS OF ONLINE TEACHING AND LEARNING DURING PANDEMIC

Açar sözlər: COVID-19, pandemiya, virus, onlayn, təhsil

Key words:, COVID-19, pandemic, virus, online, education

It has been more than 1.5 years since the pandemic and quarantine process due to the COVID-19 virus began. With the increase in cases, one of the measures taken was the closure of schools and the transition to distant learning. One of the occupational groups that had to adapt the fastest in this process was teachers. In a process that they had almost never experienced before, they continued to both lead their own lives and work for the education of the students they were responsible for. It would not be wrong to say that they have experienced a very rapid adaptation under these difficult conditions.

The main purpose of this study is to reveal metaphoric perceptions of teachers of distant learning during COVID-19 pandemic.

Distant learning from past to present letters, radio, book, newspaper, etc. reminds that it is carried out with tools. For this reason, distant learning is not a concept that has emerged in recent years. Ushun (2006) defines distant learning as an educational technology application where the source and recipients are in distant environments, individuality, flexibility and independence, communication and interaction are provided by technical means. Distant learning is a method that has a different structure from traditional education and has its own promises, problems and opportunities (Valentine, 2002). Distance Learning is seen as advantageous compared to traditional methods in terms of bringing education services to wider audiences, providing equal opportunities and

opportunities in education, being easily updated according to individual needs, reducing education costs, benefiting from experts in different places, and being learner-centered (Cavanaugh, 2001; Mupinga, 2005; Shen, Atasoy, Aydin, 2010: 44).

Purpose of the Study. The purpose of this study is to examine metaphoric perceptions of teachers of distant learning during COVID-19 pandemic. Studies show that distant learning actually emerges as a result of need. When the benefits of distant learning began to be seen in the aforementioned situations, it started to be used for different purposes. One of these is improving the quality of education. In addition, it ensures that the principle of individuality of education is fully fulfilled by individualizing education according to interests and abilities, taking into account individual differences. For these purposes, distant learning is mostly preferred in higher education. The number and variety of undergraduate and graduate programs and certificate programs opened in recent years is the most important indicator of this. However, there was no serious distant learning activity in basic education and secondary education until the coronavirus (COVID-19) pandemic period.

In this study, perceptions of instructors towards distant learning were determined through metaphors. Metaphor analysis as a very effective research method is used as an effective qualitative research method in distance learning research (Güneş, Fırat, 2016). As a result of the study, a total of 125 metaphors classified under 9 categories were obtained. Metaphors of the participants towards distant learning were gathered in the categories of “effectiveness”, “education mode”, “opportunity”, “virtuality”, “irreplaceable”, “requirement”, “use”, and “independence”. Instructors mostly used metaphors of “traditional education”, “uncertainty”, “and life”.

References

1. Addington, L. A. (2009). Cops and cameras: Public school security as a policy response to Columbine. *American Behavioral Scientist*, 52(10), 1426–1446.
2. Adelman, H.S. and Taylor, L. (1998). Reframing mental health in schools and expanding school reform. *Educational Psychology*, 33, 135–152.
3. Agnoletto, R., and Queiroz, V.C. (2020). Covid-19 and the challenges in education. *The Centro de Estudos Sociedade e Tecnologia (CEST)*, 5, 2
4. Ally, M. (2019). “Competency profile of the digital and online teacher in future education”, *In International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 20(2).
5. Almanthari, A., Maulina, S., Bruce, S. (2020). “Secondary school mathematics teachers’ views on e-learning implementation barriers during the COVID-19 pandemic: The case of Indonesia”. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 16(7), em1860
6. AlaneziŞ Al Azwani (2020). Future of Mobile Learning During and After Global (Covid-19) Pandemic: College of Basic Education as Case. *Journal of Education and Practice*, 11.,17, 2020

Orkhan Mahir Suleymanzade

Baku State University

magistrant

orkhansuleymanzade@mail.ru

**RELATIONSHIP OF EUROPEAN UNION PATENT
SYSTEM AND THE LEGISLATION OF THE
REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

Açar sözlər: əqli mülkiyyət, patent hüququ, saziş, Şərq Tərəfdaşlığı, qanunvericilik, Avropa İttifaqı, milli sistem, harmonizasiya

Key words: intellectual property, patent law, agreement, Eastern Partnership, legislation, European Union, national system, harmonizing

European Union-Republic of Azerbaijan relations date back to 1991 and are based on the EU Azerbaijan Partnership and Cooperation Agreement of 1996 (in force since 1999), which provides for wide-ranging cooperation in the areas of political dialogue trade, investment, economic matters, legislation and culture. Since then, the European Union has gradually expanded the scope of its cooperation with Azerbaijan. Harmonization of intellectual property law, in particular, of patent rights protection is also considered as a direction of cooperation between two parties.

In July 2003 the European Union appointed a Special Representative for the South Caucasus. Since 2004, Azerbaijan has been included (as a southern Caucasus country) in the European Neighborhood Policy, and also in the Eastern Partnership initiative since its inception in 2009. A Protocol on Azerbaijan's participation in European Union Programs and Agencies was adopted in July 2016.

According to the Article 16 of the 1996 Agreement, this Agreement shall not preclude prohibitions or restrictions on the protection of intellectual, industrial and commercial property or rules. The Republic

of Azerbaijan shall endeavor to ensure that its legislation will be gradually made compatible with that of the Community. Chapter VI of the Agreement is dedicated to intellectual, industrial and commercial property protection. Thus, Part I of the Article 42 constitutes that the Republic of Azerbaijan shall continue to improve the protection of intellectual, industrial and commercial property rights in order to provide, by the end of the fifth year after the entry into force of this Agreement, for a level of protection similar to that existing in the Community, including effective means of enforcing such rights. It means that the Republic of Azerbaijan must harmonize its legislation on intellectual property rights, including patent rights protection with the European system. The second part of the Article 42 of the Agreement intends to signature of relevant document in further steps of cooperation with the assistance of the European Union to the Republic of Azerbaijan in implementing of abovementioned measures. Precisely, the Article states that, by the end of the fifth year after entry into force of this Agreement, the Republic of Azerbaijan shall accede to the multilateral conventions on intellectual, industrial and commercial property rights referred to in paragraph 1 of Annex II to which Member States are parties or which are de facto applied by Member States, according to the relevant provisions contained in these conventions. Among the intellectual, industrial and commercial property conventions referred to in Article 42, the relevant documents should be mentioned, such as Budapest Treaty on the International Recognition of the Deposit of Microorganisms for the purposes of Patent Procedures (1977, modified in 1980), Patent Cooperation Treaty (Washington, 1970, amended in 1979 and modified in 1984). From the entry into force of this Agreement, the Republic of Azerbaijan shall grant to Community companies and nationals, in respect of the recognition and protection of intellectual, industrial and commercial property, treatment no less favorable than that granted by it to any third country under bilateral agreements. Moreover, the Parties to the Agreement declared a joint declaration concerning Article 42 of the

Agreement: The Parties agree that for the purpose of the Agreement, intellectual, industrial and commercial property includes in particular the rights relating to patents.

The next point in the Agreement concerning the cooperation in the sphere of intellectual property is the legislative influence. Thus, according to Article 43, which is entitled ‘Legislative cooperation’, the approximation of laws shall extend, among others, to the intellectual property. In this regard, the Community provides the Republic of Azerbaijan with technical assistance for the implementation of these measures, which may include inter alia: the exchange of experts; the provision of early information especially on relevant legislation; organization of seminars; training activities; aid for translation of Community legislation in the relevant sectors.

Furthermore, the Parties promote cooperation in civil scientific research and technological development on the basis of mutual benefit and, taking into account the availability of resources, adequate access to their respective programmes and subject to appropriate levels of effective protection of intellectual, industrial and commercial property rights. Science and technology cooperation shall cover the exchange of scientific and technical information, joint research and technological development activities, and training activities and mobility programmes for scientists, researchers and technicians engaged in research and technological development on both sides (Article 52). The Parties shall support the development of modern methods of information handling, including the media, and stimulate the effective mutual exchange of information. Priority shall be given to programmes aimed at providing the general public with basic information about the Community and the Republic of Azerbaijan, including, where possible, access to databases, in full respect of intellectual property rights (Article 65). Article 89 of the Agreement concerns directly intellectual property rights protection. Notably, within the scope of this Agreement, each Party undertakes to ensure that natural and legal persons of the other Party have access free of discrimination in relation

to its own nationals to the competent courts and administrative organs of the Parties to defend their individual rights and their property rights, including those concerning intellectual, industrial and commercial property.

The relations between the European Union and Azerbaijan Republic should be viewed within the general framework of cooperation with the South Caucasian region. Within this context, European Union-Republic of Azerbaijan cooperation has some distinct features influencing the process of legislative approximation in the country.

Relations with Azerbaijan are defined in the context of the Eastern Partnership around two key principles: the need for a differentiated approach: Azerbaijan is free to choose to which extent it will participate in the European Union's offer of political association and economic integration; the implementation of deep democracy: the European Union will not compromise on the core values of the Eastern Partnership.

On 14 November 2016, the Council adopted a mandate to negotiate a comprehensive agreement with Azerbaijan. The new agreement should replace the 1996 partnership and cooperation agreement. However, these negotiations are going on and no horizon can be seen in this direction yet.

In conclusion, it should be noted that, the Partnership and Cooperation Agreement between the European Union and the Republic of Azerbaijan plays crucial role in the sphere of implementation of the European Union standards and rules on different areas as well as energy and competition law. The Agreement is the main legal background for the current and future relationship between the parties. Referring to the provisions of the Agreement, the Agreement still establishes the foundations for legal and economic cooperation between the European Union and the Republic of Azerbaijan. Still, there is a need for a new partnership and cooperation agreement between European Union and the Republic of Azerbaijan,

which will cover, among other issues, the cooperation in the sphere of the protection of intellectual property rights, especially patent rights.

References

1. Arnold R. Harmonization of European Patent Law (2019), Journal of Intellectual Property Law & Practice, Vol. 14, No. 9, pp. 657-658.
2. Kur, A., Dreier, T., Luginbuehl, S. (2019), European Intellectual Property Law. Text, Cases and Materials. Second edition. Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2019, 659 p.
3. Eastern Partnership and Azerbaijan - Strateji Araşdırmalar Mərkəzi.
<http://sam.az/uploads/FrappiPashayeva.%20The%20EU%20Eastern%20Partnership%20%282%29.pdf>
4. Implementation of the European Neighborhood Policy in 2010 Country report: Azerbaijan. Brussels, 25.5.2011. SEC(2011) 640 final. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=SEC:2011:0640:FIN:EN:PDF> 15.12.2011
5. <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/azerbaijan/>
6. Partnership and Cooperation Agreement between European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, of the other, April 22, 1996.

TƏBİƏT ELMLƏRİ BÖLMƏSİ

NATURAL SCIENCES SECTION

Aynur Cümşüd qızı Meyfaliyeva
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
müəllim
aynurmeyfaliyeva@gmail.com

QARAMALDA EMBRİONUN KEYFİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Açar sözlər. *qaramal, embrion, keyfiyyət, qiymətləndirmə, yemləmə, saxlanma*

Key words: *cattle, embryo, quality, estimating, feeding, keeping*

Transplantasiya (latınca – transplantatio – köçürülmə) – müxtəlif hüceyrələrin, toxumaların və orqanların köçürülməsi, yeni mühitə onların adaptasiya olunması prosesi, çatışmazlıqların (defektlərin) yerinin doldurulması, normal funksiyaların bərpa edilməsi məqsədilə həyata keçirilən olduqca mürəkkəb xarakterli prosedən ibarətdir. Bu zaman transplantantın (materialın) alındığı sahib orqanizm donor, toxumaların bitişdirildiyi orqanizm isə resipient adlanır (Əhmədov, 2010: 55-56 ; Nəsimov, 2014: 155-156). Hazırda dünya əhalisinin dinamik artımı heyvandarlıq məhsullarını istehsalının daha da intensivləşdirilməsi üçün çox böyük zəmin yaradır. Heyvandarlığın inkişaf tempinin artırılmasında gündəmdə duran ən aktual problem məhz embrionun transplantasiyası sayılır. Bu üsulla yüksək məhsuldar heyvanların sayının intensiv sürətdə artırılmasına nail olmaq mümkündür (Tağıyev, 2004.41-45 ; Tağıyev, 2010, 176-177).

Apardığımız tədqiqat işlərindən aydın oldu ki, embrionun başqa heyvana köçürülməsinin uğurla həyata keçirilməsi, hər şeydən öncə,

onun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsindən asılıdır. Donor heyvanlardan alınan rüşeymlər sonrakı superovulyasiyaların struktur inkişaflarına, o cümlədən fiziki, kimyəvi və bioloji parametrlərinə görə bir-birindən kəskin surətdə fərqlənirlər. Bu proses həm müxtəlif, həm də eyni donordan alınan embrionlarda müşahidə olunur. Parametrlərin fərqli xarakter daşması ovulyasiyanın müddəti, embrionun inkişaf etmə intensivliyi, həmçinin müxtəlif endogen və ekzogen faktorların təsiri ilə bilavasitə əlaqədardır. Superovulyasiya prosesi nəticəsində alınan rüşeymlərin keyfiyyətinə bilavasitə təsir göstərən ən başlıca faktorlara aşağıdakılar aiddir: donor heyvanların saxlanma, bəslənmə şəraiti və yemləmə; laktasiyanın müddəti; ovulyasiyadan öncə donurun orqanizmində hormonal situasiya; balalığın və yumurtalıqların hidrogen ionlarının konsentrasiyasına (pH) görə vəziyyəti; donorların xarakterik fərdi xüsusiyyətləri.

Yaşama qabiliyyətinə malik olan embrionların keyfiyyət dərəcəsini qiymətləndirmək məqsədilə müxtəlif metodlar mövcuddur: fermentativ fəallıq dərəcəsinin təyini; qlükozanın sorulma dərəcəsinə əsaslanan mübadilə intensivliyinin təyini; yaşama qabiliyyətinə malik olduğu müddətdə rüşeymin rənginin müəyyən olunması; sitoloji və sitogenetik analizlər; orqanizmdən kənar mühitdə (in vitro) yetişdirilməsi; membranın bioloji elektrik cərəyanına (potensialına) malik olma dərəcəsi.

Lakin qeyd edilən mövcud üsullar uzun müddətli vaxt, dəqiq müayinələrin aparılmasını, mürəkkəb avadanlıqlar və s. tələb etdiklərinə görə təsərrüfat şəraitində özlərini doğrultmur və rentabelli hesab edilmir. Buna görə də, biz heyvandarlıq təsərrüfatları şəraitində embrionların köçürülməsi zamanı ən rəşional və sadə üsul sayılan morfoloji parametrlərə görə qiymətləndirmənin aparılmasını daha məqsədəuyğun saydıq və aşağıdakı əlamətləri başlıca meyar kimi qəbul etdik: embrionun forması, rəngi, şəffaflığı, ölçüsü, şəffaf zonanın bütövlüyü; hövrə gələnədən sonrakı vaxt və mayalanma; blastomerlərin miqdarı, onların eyni dərəcədə inkişaf etmə səviyyəsi, hüceyrə membranının bütövlüyü (tamlığı); yaşama qabiliyyəti olan və

degenerativ dəyişikliklərə uğrayan (anomal) blastomerlərin miqdarca nisbəti; blastomer boşluqlarının mövcud durumu.

Tədqiqat işi zamanı, inəklərdə hövrəgəlmə və ovulyasiya prosesləri qurtarıqdan 10-15 saat və ya onların başlamasından 24-30 saat sonra mövcud olan yumurta hüceyrələri Fallopi borularına düşərək bir sutka ərzində mayalanma başladığını müəyyən etdik. Yumurta hüceyrələri həmin müddətdə mayalanmadığı təqdirdə onlarda degenerativ dəyişiklik müşahidə olunur və yararsız sayılır. Yumurta hüceyrələri ilə spermatazoidlərin görüşməsi və qarşılıqlı assimilyasiyası nəticəsində embrionlar yaranır, onlarda metabolik prosesin (maddələr mübadiləsinin) intensivliyi yüksəlir və bölünmə baş verir. Əvvəlcə 2 hüceyrəlidən 16 hüceyrəliyə qədər olan mərhələdə onların sayını müəyyən etdik və bu mərhələ morula (latınca morula – tut giləmeyvəsi), sonrakı isə blastula (rüşeyim qovuquğu) mərhələsi adlanır. Sonuncu mərhələ tez yetişən, genişlənən və azad olmuş blastosistə görə səciyyəlidir.

Bütün mərhələlərdə rüşeymin itkisini əsas meyar tutaraq onu 3 qrupa böldük:

- transplantasiya üçün tam yararlı (qiymətli) rüşeymlər: – düzgün dairəvi formaya malikdir, şəffaf zonada zədələr, perivitel boşluqda sərbəst hüceyrələrə rast gəlinmir, blastomerlər eyni ölçüyə, nüvə və sitoplazmaya malikdir; bölünmə dərəcəsinə görə rüşeymlərin yaşı hövrəgəlmə dövründən rüşeymin formalaşmasına qədər keçən müddətə uyğundur;

- transplantasiya üçün şərti yararlı rüşeymlər-blastomerlərin böyüklüyünə görə fərqli olur, periferik hüceyrələr arasındakı əlaqə yaxşı hiss edilmir, degenerativ hüceyrələrə rast gəlinir, perivitel boşluqda fərdi yerləşmələr mövcuddur, struktur dəyişikliklər (kənara çıxma) aydın surətdə nəzərə çarpır;

- transplantasiyaya tamamilə yararsız – çıxdaş olunan rüşeymlər-degenerativ dəyişikliklərə məruz qalmış, deformasiyaya uğramış yumurta hüceyrələri, spesifik, ayrı-ayrı blastomerlər ilə rüşeymlər və inkişafdan qalmış anomal embrionlar və s. ilə xarakterlənilir.

Embrionların bölünmə səviyyəsi hövrəgəlmədən rüşeymin yaranma mərhələsinə qədər olan müddətdə uyğun gəlmədikdə (sinxron olmadıqda) onların 90%-i degenerasiya prosesinə uğrayır. Transplantasiya prosesi təsərrüfat şəraitində əsasən rüşeymlərin inkişafının 7-8-ci günlərində həyata keçirilir və onların dəqiq qiymətləndirilməsi ön plana çəkilir.

Bizim apardığımız təcrübə nəticəsində müəyyən etdik ki, yüksək nəticələrə nail olmaq üçün elə embrionlar seçilməlidir ki, bunlar resipiyentin orqanizmində sonrakı inkişafını davam etdirmək qabiliyyətinə malik olsun. Fermalarda embrionun köçürülməsi aparılarda embrionların morfoloji əlamətlərinə görə qiymətləndirilməsindən daha geniş istifadə edilsin.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov Ə.Q., İsgəndərov T.B. (2010), Baytarlıq mamalıği, ginekologiyası, kənd təsərrüfatı heyvanlarının süni mayalandırılması və rüşeymin transplantasiyası (köçürülməsi). Gəncə,
2. Nəsibov, F.N., Əhmədov Ə.Q., Verdiyeva L.E. (2014), Kənd təsərrüfatı heyvanlarında süni mayalanmanın texnologiyası və təşkili. Dərslik. Bakı: Elm.
3. Tağıyev, S., Həsənov S. (2004), Qaramalda rüşeymin transplantasiyası, Bakı: Elm.
4. Tağıyev, S.M. (2010), Baytarlıq mamalıği, ginekologiyası və kənd təsərrüfatı heyvanlarının süni mayalandırılmasından təcrübə məşğələləri. Gəncə: Maarif

Mehri Rafael Khalilova

Scientific Research Institute of Animal Husbandry
Republic of Azerbaijan
me-can@mail.ru

Mahira Gazanfar Gurbanova

Azerbaijan State Agricultural University
Scientific Research Institute of Animal Husbandry
Republic of Azerbaijan,
mahirequrbanova1971@mail.ru

BLOOD PARASITIC DISEASE

Açar sözlər: *helmintlər, qan-parazitar, gənə, teylerioz, mövsümi xarakter*

Key words: *helminths, blood-parasitic, ticks, teyleriosis, seasonal character*

The most pressing problem in livestock was parasitic diseases. These parasitic diseases are almost the most widespread in the country. Because the main reason for the spread of these diseases are is that the helminth eggs survive until the eggs fall to the ground at a negative temperature in the soil, and when the conditions fall, they begin to develop, find an intermediate host and grow freely, the animals become infectious. This is mainly due to the nature of the season. In other words, the season occurs in winter, but the disease becomes more intense from spring to temperature. In all three cases, grazing was primarily prohibited in unhealthy areas to prevent the animals from being protected from the disease. Blood-parasitic diseases are widespread in the lowland, foothill and mountainous areas of the Republic among large and small horned animals and cause great damage to the development of the economy. If these diseases are not prevented in time and preventive measures are not taken, the mortality rate will be 40-70%. Especially in recent years, pedigree cattle have been imported to improve local breeds. Imported breeds are more

resistant to blood-borne parasitic diseases, and if timely measures are not taken, livestock can face losses.

We would like to bring to the attention of livestock entrepreneurs that they suffer from blood-parasitic diseases due to warming and grazing of animals. Blood-parasitic diseases are seasonal and occur from early April to late October, depending on natural climatic conditions. Among cattle, four types of blood-parasitic diseases are observed - tayleriosis, piroplasmosis, fransaleosis, anaplasmosis. Among these diseases, the most severe and fatal was teyleriosis.

Tayloriosis

Tayloriosis is the most malignant of all parasitic diseases of animals. According to researchers, the number of deaths from tayloriosis reaches 40-80%. Tayloriosis is mainly found in areas with high temperatures and drought, the first peak of the disease is observed in spring (April-May), the second peak in summer (June-July), and rarely in winter (December-January). Among cattle, tayloriosis in the spring is 15-20%, and in the summer - 50-60%.

In connection with the release of animals to pasture, they begin to activate the ticks that cause Tayloriosis, a blood-parasitic disease. Pasture mites, which are carriers of Tayloriosis, have adapted to living in livestock buildings.

Ticks often infect the animal's body when they gather in the pores at the bottom of the barn walls, under bricks and manure, and suck the animal's blood by sticking to certain areas under favorable conditions.

Symptoms of Tayloriosis

In the early stages of the disease is characterized by asymmetric enlargement of subcutaneous superficial lymph nodes (back, knee and pancreas), fever (up to 41-42 ° C), acute dysfunction of the cardiovascular system and digestive organs, numerous bleeding in the mucous membranes and internal organs are. The animal's hair becomes frizzy and loses its former luster, abortions, infertility, cows lose weight, lose milk, sometimes the animal is completely weaned, meat quality is low, bulls that have had tayleriosis in cows lose sexual activity, spermatogenesis is impaired. The animal becomes lethargic, loses appetite, hyperemia of the mucous membranes, the conjunctiva of the eye swells and wet, and mucus flows from the nasal cavity.

In animals, there are cases of loss of appetite, atony of the stomach aprons, impaired heart and lung function. At the beginning of the disease, breathing is accelerated (38-40 per minute), becomes rhythmic, and the digestive system is severely impaired. As the animal is deprived of food, the peristalsis of the intestines weakens, and the rump is cut. The animal's thick color darkens. Constipation and diarrhea are interchangeable. As a result, the sick animal weakens and loses weight. Shortness of breath is observed in the surrounding and body muscles. When the muscles are paralyzed, the animal cannot get up. In most cases, the animal dies from the drying of the booklet.

Treatment

Sick animals are transferred to stall keeping, fresh grass or high-quality hay and easily digestible concentrated feed are included in the diet, watering is not limited. In severe cases of the disease,

concentrated feed is excluded from the diet. Complex therapy is used (per 1 kg of animal weight): quinocide 1 time for 3 days at a dose of 1 mg, in the next 4-5 days bigumal is prescribed at a dose of 12.5 mg.

Enter: 7% aqueous solution of azidine or berenyl at a dose of 3.5 mg per 1 kg of animal weight intramuscularly; oxytetracycline (terramycin) 2000-5000 IU per 1 kg of weight intramuscularly; 20% caffeine solution subcutaneously from 5 to 20 ml; vitamin B12 from 1 to 2 mcg per 1 kg of body weight intramuscularly. After 2-6 hours, the animal is injected intravenously with a 10% solution of sodium chloride at a dose of 0.5 ml per 1 kg of body weight and a 10% solution of ascorbic acid at a dose of 1 ml per 3-5 kg of body weight. Immediately after treatment, the animal is given plenty of water, skim or whey. At the same time, antibiotics and symptomatic agents can be used (caffeine or camphor oil, hellebore tincture or vegetable oil, vitamins B1 and B12). Treatment for theileriosis is more effective if applied at the onset of the disease. Control measures and prevention. For the purpose of specific prevention of the disease in stationary dysfunctional foci, the VIEV vaccine against theileriosis is used in accordance with the instructions. They systematically control ticks on animals and in cattle yards with the help of acaricidal preparations in accordance with the current instructions.

References

1. Sabanshiev, M.S., Shabdarbaeva G.S., Suleimenov T.T. Zonal features of the distribution of theileriosis in cattle in Kazakhstan (2006), //Materials of the international scientific-practical conference "The state and prospects for the recovery of farms from infectious and non-contagious diseases of agricultural animals", dedicated to the 100th anniversary of the birth of K.P. Studentsov, DGP "NIVI", Almaty, P. 186 -191.
2. Galata, V.F., Yatusevich, A.I. (2015), Guide to veterinary parasitology. Minsk: Information Center of the Ministry of Finance.

İÇİNDƏKİLƏR

HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Şakir Rüstəm oğlu Əliyev, Müjgan Elşən qızı Orucova Azərbaycan milli kostyumlarının estetikası	6
Fazil Cəmil oğlu Kərimov, Rima Şakir qızı Nəsrullayeva Aqrar sahədə maddi-texniki resurslar bazarının formalaşması istiqamətləri	13
Elnarə Yasin qızı Seyidova Ali məktəblərdə ekologiya və ətraf mühitin tədrisinə dair	18
Şakir Rüstəm oğlu Əliyev, Gülnarə Nurəddin qızı Əliyeva, Müjgan Elşən qızı Orucova Kostyumun bədii obrazlarda tətbiqinin təhlil edilməsi	21
Ulkar Yağub Aliyeva The importance of business communication	25
Şafag Alafsar Nasibova Foreign language in tourism sector	28
Natəvan Vaqif qızı Hüseynova Məhəmmədhüseyn Şəhriyar və ana dili	30
Mətanət Məhərrəm qızı Hüseynova Maarifləndirmə prosesində qarşılıqlı iqtisadi əlaqənin mühüm istiqamətləri	34
Elmar Nəcəf oğlu Allahverdi İcbari tibbi sığortanın mühüm konsepsiyaları	37
Ceyran Şəmsəddin qızı Bəbirova Qida təhlükəsizliyi tələblərinin pozulmasının iqtisadi təsirlərinin qiymətləndirilməsi	41
Aytəkin Yusif qızı Salifova Bədii dilimizin qoruyucusu	45
Leyla Şamil qızı Piriyeva Parselyat konstruksiyalarda exspressivlik	48

Aida Vahid qızı İsmayılova

Müasir ingilis dilində “isim + isim” strukturlu mürəkkəb
sözlərin genezisi və identifikasiyası problemləri 51

Masuda Ali Namazova

Perceptions of teachers of online teaching and learning
during pandemic 55

Orkhan Mahir Suleymanzade

Relationship of European Union patent system and
the legislation of the Republic of Azerbaijan 58

TƏBİƏT ELMLƏRİ BÖLMƏSİ
NATURAL SCIENCES SECTION

Aynur Cümşüd qızı Meyfaliyeva

Qaramalda embrionun keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi 63

Mehri Rafael Khalilova, Mahira Gazanfar Gurbanova

Blood parasitic disease 67

İmzalandı: 24.06.2022
Kağız formatı: 60x84 1/16
H/n həcmi: 4.5 ç.v.
Sifariş: 535

“ZƏNGƏZURDA” çap evində çap olunub
Redaksiya ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.
Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 12 510 63 99

e-mail: zengezurda1868@mail.ru

